

A toll mesterei

1.

ADY ENDRE

PETŐFI NEM ALKUSZIK

(TANULMÁNYOK)

TESTVÉRISÉG-EGYSÉG KÖNYVKIADÓVÁLLALAT
ÚJVIDÉK - 1954

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 4.0 Nemzetközi (CC BY-SA 4.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.hu>

Elektronikus változat:
Budapest : Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, 2014
Készült az Internet Szolgáltatók Tanácsa támogatásával.
Készítette az Országos Széchényi Könyvtár E-könyvtári Szolgáltatások Osztálya
ISBN 978-615-5472-27-5 (online)
MEK-13198

TARTALOM
Petőfi nem alkuszik
A magyar Pimodán
Ismeretlen Korvin-kódex margójára
Jegyzetek

Petőfi nem alkuszik

Hajh, Uram-Istenem, öreg ember vagyok én már s öregségembe nem igen sikerült sokat átlopnom a fiatalságomból. Hanem a forradalmat ma is olyan bolondosan szeretem, mint valamikor régen és Petőfi Sándort jobban. Jobban, egyre jobban szeretem, búsabban és irigyebben e darabos, e vad, e mennyei nagyságos suhancot. Nincs egyetlen jó arcképe sem, de én látom az ő lázas, paraszti, sovány, fiatal arcát ébren és álmomban. És esküszöm, hogy jól látom, jobban, mint Jókai ibolya-szemei s jobban, mint Barabás Miklós - önmagának. És nem is akarom, hogy mások helyén is lássam Petőfit, de azt el akarom mondani: hogyan látom én. Aranyos, csunya, diákos magyar Apolló, szilaj, nagy gyermek, egy őszinteség-Etna, mely nem tud úgy haragudni s tombolva rombolni, hogy ez neki ne fájjon legfájóbban. Egy osztályozhatatlan valaki, egy Petőfi, aki annyira sem vitte, hogy azért szeressék, amit ő szeretett.

Szeretett: ez a gyűlölködő, okvetetlenkedő, nyugtalan, rossz fiú szeretett eleddig leghatalmasabban szeretni Magyarországon. Gyilkolt a szeretetével s mert önmagát is érdemesen tudta nagyon-nagyon hevesen szeretni, mézárszékre vitte önmagát. Vágóhíd, tagló és vér soha együtt ilyen felséges élet személyébe, sorsába - soha még - be nem avatkoztak. Szégyeljétek magatokat halottak, élők, falánk senkik, kik írtatok Petőfiről eddig, de szeretni igazán nem tudtátok. Úgy kell őt szeretni, hogy fellángoljon tőle ismeretlen pora - s önmagunk megkor-bácsolásával. Miként Simon, a remete tette, úgy kell felülni a Petőfi dicsőségének magas kőoszlopára s éhezve, ázva, csak az ő dicsőségét hirdetni.

Petőfi is tudott, mert Petőfi is tudott, szinte megsemmisülni nagyszerű valakik imádatában. Homér, Osszián, Shakespeare és Dickens, Tacitus és Dante ragyogtak, ha ő emlékezett rájuk. És fiatal volt, irgalmas és igazságtalan, tehát fényt tudott adni tizedrangú csillagoknak is. Béranger a magyaroknak akkor született, amikor Petőfi olvasott először Béranger sort s azért él ma is nekünk, mert Petőfi akarta. Oh, hiszen Bem se volna szemünkben új Hannibal és új Napoleon Petőfi nélkül s a történelemtanároké volna Mészáros Lázár, ha Petőfi meg nem korholja egy hiányzó nyakravalóért. A nyakravaló Petőfi nyakáról hiányzott, a babér a Mészáros fejről s a babéros Petőfi halhatatlanná tette a nyakkendő Mészárost.

Nem csodálom, hogy Jókai is csak akkor szeretett bele, amikor már nem volt az útjában s nem kellett félnie tőle. Még kevésbé csodálom, hogy a Herceg Ferenc-féle srófos eszű, kisképzeltű svábok csak szavalni tudnak róla, de rosszul. Hogy érthetnék a mai Hiadorok, hogy valakinek egyszerre nyolcvanezer súlyos és semmi, nagy és kicsi érzésből harsogjon ki a lelke. Ma hallotta, hogy Lajos Fülöpöt elkergették, ma törött el a veszprémi rossz utakon a bérelt parasztszekér tengelye. Ma jutott eszébe, hogy ő ódákat ír gyönyörűséges mágnáshölgyekről, akiket a lakájuk hamarabb ölelhet meg, mint ő. Az ő édes, szent csókszomjúságát oltja Anikó, Mária vagy a legjobb esetben egy nagyurak karján előcskult, fonnyadt színésznő. És a szülei gondol kisfiús aggodalommal és Tacitust olvassa, amíg az eltörött tengelyt kalapálja a kovács. És arra gondol, hogy mit fog csinálni Pesten, forradalmat-e vagy csak forradalmi irodalmat? És elgondolkozik mosolyogva Dickens páratlan derűjén és eszébe jut, hogy kevés a pénze. S a politikusok, a barátok, a szeretők, a hitelezők, a halhatatlanok s a halandók váltva vonulnak fel izzó, szertelen lelkében. Világtörténelem, Szofoklesz-drámák és amik tegnap este a falusi disznótoron történtek, egyszerre tolnak fel. Hát hogyan érthetnék meg azt, hogy honnan jöttek a Petőfi-versek a rossz és lelketlen irodalmi kontrások?

Gözös szekér csak Vácig járt, Szolnokig csak készült s egy Széchenyi István is szidta a vasutat. Hajh, Uramisten, íme én, kicsi ember, nem tartom elég gyorsnak a Cote-d' Azur Rapide-ot Párizstól Nizzaig. S nem tudok ennél siralmasabbat kitalálni: képzeljék el Petőfit, aki Debrecenből Pestnek indul rongyosan, éhesen és gyalog. És ez a kitalálás nem kitalálás:

szeretném azokat lenyakasztatni, akiknek már a nagyapjaik ugyanekkor ötlovas batáron jártak, s ez még kegyetlenség se volna: Petőfi korszakokért, generációkért élt és volt boldogtalan, zaklatott. Miért ne lakolhatna testileg, súlyosan például egy olyan valaki ma, aki valamelyik régi őseivel árultatta el Rákóczi?

Nem igaz az, hogy Petőfinek, a mészáros fiának nem hiányoztak az élet szerencsés születetteinek sokféle kényelmei. Hogy akként nem hiányoztak, miként s mivel is ő nem érezhette ezeknek a szükségét, sem a jogát. Cézár-természet volt ez a verselő Kassziusz s mindnyájunknak meg kell tépnünk a ruhánkat, ha arra gondolunk, mi mindent kívánt hasztalanul, teljesíthetetlenül Petőfi Sándor, akiből s diákos dacból történt tragédiájából ezren éltek s jól megvannak ezren. Petőfi Sándor, akit a viharok csillapultáig nem utaztathatott külföldi kéjúton dús családja, Petőfi Sándor, akinek nem adatott meg, hogy Döblingben halott vagy Turinban élő istent csinálhasson magából. Neki csak az volt szabad, hogy menjen a mészárszékre, ahonnan jött s vegye komolyan azt, amit sok-sok dús politikus és hatalmas hadvezér nem vett komolyan.

Pfuj, szegény, szegény Petőfi Sándor, Shakespearet akarta olvasni s a sovány konyhapénzt kellett leszállítani, hogy könyveket vehessen. Pfuj, pfuj, Párizsba, külföldre vágyott és nem mehetett, mert neki - neki - neki nem volt pénze. Milyen felségesen képzelte el a tengert s még csak tengert sem láthatott soha. Hogy máma el lehessen drága, hasznohozó tankönyvekben róla mondani: a magyar róna volt az ő világa. Persze, hogy a magyar róna, mely neki a délibábot s ragasztó sarat adott, semmi okosabbat, jobbat és többet. Hát nem biztos-e, hogy ma a Spitzbergákra vagy Japánba utazna, ha élne és kieszközölné neki valami kormány-stipendiumot?

Úgy, ahogy élt és van ez az ember, ez az istennél több ember, póru jár, ha meg nem hal. Nincs olyan isten, hogy mi meglássuk, ki volt, mi volt, ha véletlenül életben marad. Bár predestinációs hitű ember vagyok s az ilyen „ha”-kat egyidőben erkölcstelennek és tudománytalanoknak is vallom. Valóban, a Petőfi Sándor élete nem lehetett más, mint amilyen volt s nagyszerű milyenségétől így, csakis így lehetett s lehet kápráznia ma is a szemünknek.

Csak először hangzik örültül és furcsán, de igaz: a Petőfi Sándor Magyarországa valóságosabb ország volt a mainál. Ördögbe is, a kapitalista civilizáció nem a non-plus-ultra s egy társadalmat nem az tesz lelkessé és megállapodottá, hogy például a mai Franciaország vagy Németország nyomában jár-e. Kína se kutya s a sanyargatott India olyan mélységes, hatalmas erejű, hogy ma talán még nem is sejtjük. A mai Magyarország egy bátortalan, nagyobb arányú, de össze-vissza valami, egy kaosz. A Petőfi Magyarországaiban volt lélek, alap és szilárdság, hagyománya, rendje volt Petőfi Magyarországaának. József császár küldhette a felvilágosító röpiratokat: senki sem olvasott, kíváncsiskodott, de a búbos kemencékben egészen hasznosak voltak e papirosmásák. És még Petőfi korában is a forradalmár Kossuth, a magyar konzul, annyira nem volt felforgató, mint XVI. Lajos sem volt az. Kossuth egy európaibb, földetlenebb és temperamentumosabb junker volt, mint a mai junkerek. Hajh, ha valakinek a Burg körül eszébe jutott akkor, hogy a veszedelmes prókátorból milyen ártatlan nádor tudna lenni. De viszont egy új Napoleon próbálta volna akár a lengyel királlyal józanságba zökkenteni Petőfi Sándort.

Mégis: akkor volt egy megállapodott Magyarország, egy-egy társadalom, egy egyszínű társadalom. Hogy ez a struktúra három-négyszáz évvel hátrább való volt a nyugati társadalmi fejlődéstől, nem fontos, nem a legfontosabb - itt. Petőfi is csak úgy születhetett és lehetett e társadalom kifogyhatatlan erejű mennykövévé, mert őt ez a mégis csak multas és rendezett társadalom termette. Az 1848-as félmunka keservesen megbosszulta magát e földrajzilag és különben is elátkozott nemzetben. Ha akkor egészen megcsináljuk azt, amit akkor harmadrészen csináltak s amiből azóta is vissza-visszacsipegettek, nem itt tartanánk. Bizonyos dolgokat,

históriaian nagyokat csak egyetlen egyszer s egyetlenegy időben lehet megcsinálni. Ha Kossuth akkor nem kívánt volna kedves barátságban maradni a Habsburgokkal, a kortárs Csák Mátékkal, a cifraruhás nagypapokkal, ma nem itt tartanánk bizony. Az a lekicsinyelt ifjú ember, az a Petőfi Sándor, az a zenebonás népköltő tízmillió embernél tisztábban látott, jobban látott.

Persze, hogy az ember századok számára lehessen bölcs, okos, ahhoz nagyon ugrifülesnek, csacsinak, rajongónak, szeleburdinak, megbízhatatlannak kell lennie. A komoly, élnitűdű, polgári lény arról nevezetes éppen, hogy a saját élete határai között mozog. Petőfi petőfisége és végzete pedig az, hogy ő nem volt megfontolt, komoly ember, ő egy izgága gyermek volt.

Gyermek: sohase fogom megérteni, hogy ezt a címet a felnőttek számára nem olyan kivételesen adják, mint az aranygyapjas rendet. Petőfire hiába keresnék az összes nagy szótárú nyelvekben több és nagyobb jelzőt: gyermek. Viszont nincs is e joggal megbíráható teremtsnek, világnak, életnek külön, istenibb produktuma, mint a gyermek. A gyermek az eleveenség, az öröm, a jövőbe ható ígéret, a bilincsbe nem vert ember, az igazán igaz Isten.

Sohse volt Petőfinek - oh, néhai, áldott, istennél istenebb, örökös gyermek - lehetetlen érzése vagy gondolata. Mert amit érzett, amit ő bárhogyan, röppentve talán, kigondolt, ahhoz azonnal hozzáadta a lehetőség hitét. Csak a gyermek becsületes s ha a homo sapiens gondolkozással van megverve, akkor - Petőfi Sándornak van igaza. Vagy érték, sőt kincs, a gondolkozás, akkor komolyabban kell számolni vele, mint a vese eredményeivel. Ha az embert a tudata teszi emberré és magáévá, akkor minden tudat és gondolat: valóság. A szivárvány után futó gyermeknek sokkal nagyobb igaza volt, mint Arany Jánosnak, aki általában nem szerette a szivárványt. És ha Aranyt elégikus versre hangolta az, hogy az Akadémiában nem kap úri, sokszobás lakást, Petőfi átkot mondhatott volna azért is, hogy nem a versailles-i kastély az övé, ha netalán eszébe jut.

Ez, hála Istennek, majdnem ostobául, tudákosan, vagy ködösen hangzik, de aláívall egy égi harsona: Petőfi. Ő valóban úgy bánt az érzéseivel, gondolataival, mint eleven valóságokkal s ha azt írta, tanácsolta, hogy akasszuk fel a királyokat, bizonyos, hogy húzta volna a kötelet, ha király lóg rajta. Amikor Vörösmartyt - hála ide, hála oda - bántja, azt a pimasz, hazug babonát bántja, hogy a magyar ember okos, józan, számító, huszonnégyórányi lejárattal. Különben nemcsak Magyarországon, de széles mai kultúránkban, a mértékletességet és a mérsékletességet az érzés és elme impotensei fújták erénnyé.

Petőfi nem mindenben volt mértéktelen, de mértéktelen volt mindenben, ami érdekelte s mértéktelen volt az útálata a muszájszelídekhez. Valószínű, hogy Deák Ferencsel kibékül, ha 1867-ben él, de Deák Ferencre csak ráfógták a higgadtságot. Deák Ferenc sokkal jobban, inkább, a Petőfi Sándor embere volt, mint Kossuth Lajos. Kossuth a néptribunná romlott, hiú, költőiségtelen rossz költő, Deák egy profán gesztusú nagy poéta. Kossuth - micsoda történelemhamisításnak tetszik ez, holott így van - diákkorában mérnök, ügyes, számító ember s Deák legjózanabbaknak látszó alkotásai közben is az állandó poéta.

Még az is gyermekké segítette Petőfi Sándort, hogy alacsony sorból jött, nem régen befogadott családból. Csupa gyermekesség a legférfiasabb dolga is, házasodni is úgy házasodik, mint az öreg Dumas regényeiben szokás, ha az öreg Dumas pláne Jókai-elvű magyar regényeket ír. A gyermek nem tudja, mi a láng s Petőfi Sándor sohase tudta, hogy az élet lángjába csupasz kézzel markolászni veszedelmes. Ily jó, ily gyermek volt ő, Petőfi, ezt a feladatát be is töltötte, azonban mostanában barátjai akadtak: megpróbáljuk megvédeni a silány barátok ellen.

*

Jó volt Petőfi, de ez a jósága is az a jóság, amelyet csak a halál után lehet nyugodtan dicsőíteni. Különbösen is annak van igaza, aki azt hirdette valamikor: egyetlen jó és tökéletes ember van: az Isten. Nagy istenhívő volt, aki ezt mondta s Jézus istenségében is jobban hitt sok modern teológusnál. Ám a Messiás sem lehetett meghatóan, bántóan szelíd jóságú gyermek, mert ilyen gyermek a keresztény Olimpuszon sincs. Kegyes pszeudológusok kegyes csalása és meséje ez, a Názárethbeli Jézus se lehetett gyermeki csoda. A gyermek szent, dicső, szép, de a gyermeknek az a hivatása, kötelessége, hogy önző és rossz is legyen ugyanakkor. Harminchárom éves korára megkrisztusodhatott a Messiás, ha igazán élt, ha volt. Bár a jóság nem emberi erény s olyan, mint a boldogság: gyanú mások ellen, oktalan irigység.

Én nagyon értem Jókai Mórt, aki Petőfibe akkor szeretett bele, amikor már Petőfi ezt nem kérhette tőle számon. Annyival jobban értem, mert Jókai is gyermek volt mindig, csak kisebb és jóval hosszabb életű. Hogy zsarnoka volt azoknak, akiket szeretett s hogy agyonszerette a barátait, ez neki, Petőfinek a dicsősége. No hiszen nagyon finom, óvatosan ölelő szeretetet érdemelt volna például tiszteletes Tompa Mihály úr, aki a maga szuszogó mivoltában kiállt a vihar-Petőfi ellen, sőt elhitte, hogy neki ki kell állnia. Kár, hogy nem maradt ideje Petőfinek arra, hogy Aranyt is közelebről és tiszteletlenül meglássa: olyannak, amilyen.

A nagyon nagy poéta kiváltképpen nagy gyermek s okvetlenül - miként illik - nagyon rossz tud lenni. Jó és rossz: ezek szavak, de mi, de én, nem akarunk tágabb értelmet adni nekik napi magukénál. Petőfi ma már jó is: életében csak önző, kellemetlen (személyes, még életemben élő ismerősei mondták, erősítették), de hívő és derék lehetett. Családja, öröksége, küzdelme értetik meg azt is, hogy minden épületesebb, hosszabb írásában valósággal üvölt a bosszú. Ő nem igen sokszor gyakorolta, nem elégszer, de ez volt a leghamarabb érkező indulata mindig. Szent indulat a bosszúé s kár, hogy Petőfi sokkal változóbb, izgékonyabb volt, mintsem szép bosszúállásokat, tökéletesen tökéleteseket végezhesen.

Azt hittem, hogy Rousseaut nem olvasta és értette teljesen és jól, pedig Petőfi alapján Rousseaura esküdött. Shelley, Hugo, Béranger s gyenge történeti művek aligha tudták illő határban hozzájuttatni Rousseaut, ki biztosabb őse a modern embernek Ádámnál, a majomnál, az ős-plazmánál sőt Danténél is.

Petőfi legnagyobb petőfisége, hogy az igazságtalanságait is mindig az igazság szerelmes hevületében követte el. De én azt vallom, hogy neki mindig igaza volt, csupán akkor nem, amikor önmaga ellen hibázott. Más embernél másként van: mindig igaza van, avagy soha sincs igaza, ami mindegy, de ez filozófia és Petőfi még a filozófiának is természetesen és tornyosan fölötte áll.

Azt a csunya, vad, szeszélyes s önmagának legkevésbé érthető gyermek-embert ma már szabad értenünk. Korának, életének, a benne dolgozó muszájoknak s olvasmányainak ilyen rabja, mint ő, nem volt talán még senki nálunk. Mindent akart s mindenre erőt érzett magában és csak tréfált, amikor valakit önmagához méltónak vallott. Mikor a „Felhők”-et egy rímelő siserahad kezdi utánozni, ő fogja magát s inkább másféle verseket ír ezután. A Petőfi-utánzókat Petőfi szidta először s talán a „Honderű” poétáival könnyebben kibékül, mint e ravasz majmokkal. „Én is gyűlöltem, volt okom reá, de amióta e bitangokat láttam, mint vágnak Byron-képeket, azóta gyűlöletsem megszakadt.”

Pedig gyűlölni még mindig maradt elég oka annak a Petőfinek, akit rövid élete végéig csak félvállról vett ez a drága Magyarország. Jó volt Kunoss, Sujánszky, Császár, minden irodalmi himpellér, hogy Petőfi rovására dicsőítsék.

A bajoknak baja pedig az volt, hogy Petőfit különösen megátkozta a sors a művész-lélek eddig felderített legnagyobb átkával. Ez az átok: keservesen, sziszifuszi eredménytelenséggel kívánni a hasonlóságot a nyugodt, pocakos lények életéhez. Ő, a kóbor exszínész, az izgága

politikus ifjú, a már szinte őrző arisztokrata természet, okvetlenül sóvár irigységgel emlékezhetett Berzsenyire. S én nem tudom, hogy a mágnásyaló Horváth Lacit, az inaszalóniasságú Petrichevich Horváth Lázárt ritkán, néha-néha nem irigyelte-e?

Nagy baj volt az is, hogy Petőfire túlságosan s nem alkalmas időben hatott „kincse”, legdrágább olvasmánya: Saint-Justenak egy könyve. Egész vigasztalan, nehéz és szomorú magyarsággal udvarolok Petőfi emlékének azért, mert nem tudott csupán versíró lenni.

De a rossz, alkalmatlan időkben olvasott olvasmányok sokféleképpen megakadályozták, hogy igazán és egészen éljen. A Pulszky dícsérete, amikor megérzi az olvasásnak és elmélkedésnek a szagát, talán a leglesújtóbb Petőfi-ellenes bíráló. Holott Petőfi ragyogóan, majdnem példátlanul azok közé az emberek közé tartozott, akiket egy nagy francia kvalitásos embernek hív nagyon szerényen. Akik mindent tudnak, megtanulnak, ami nekik kell s akik okvetlenül megelégelik azokat az olvasmányokat, amelyekre szükségük van. Nagy dolog az, hogy Shakespeareben ismét istenét találta meg Petőfi s nekem jól esik, hogy Heinét jobban szerette Goethénél. Goethének „gyémánt volt a feje, de a szíve békasó... eh, még az sem, hisz a békasó szikrát hány: Goethe szíve agyag volt.”

Gömörvármegye táblabírája, az egy időben még egy kicsit nemességével is kérkedő Petőfi, hamarosan megbánta, hogy kocsis-fajta nagyurakkal evett egy tálból cseresznyét. Lentről jövő, hírre-kapott embernek rövid, de bizonyos fátuma ez: akármilyen isteni gögű, megszedül a társadalmilag magasabban állók hódoló barátkozásától. Petőfi büszkébb, erősebb volt, mint mások lettek volna az ő helyében, de ezen a bárányhimlőn neki is túl kellett esnie. „Anyagilag is segitettem” - írja sajnálkozással, dühvel és irigységgel még 1866-ban is jó Szemere Miklós úr. S Hazucha Ferenc szorgos „Hírlapi méh” volt arra, hogy Petőfit össze próbálják csípetni vele, hogy a Garaykról és Toldiakról illedelemből ne is szóljunk.

Csinálhatott volna Petőfi nyolcvanszor újabbat a poézisban, ha a Parnasszust el nem hagyja vele, nem történik annyi sok baj. De Petőfi sokszor nagyon rossz, de gyilkos rímeivel, sorai- val az akkori Magyarország legkényelmesebb uraira lövöldözött. Nagyon utálta a mágnásokat, holott máig terjedt tapasztalataink szerint akkor és még ma is a „törzsökös nemzet”-nek ez a legkulturálisabb csoportja. Ebből is kiválik általában a katolikus mágnás s ezt én - mint majdnem négyszáz esztendősz kálvinista - szomorúan ismerem be. Petőfi - s jól tette a maga idejében - nem kínlódott ilyen újfajta megkülönböztetésekkel: egyformán utált minden mágnást. De észrevette, hogy a falusi kúriák legwerbőczyesebb népe - kicsi kivétellel - talán még hitványabb és ártalmasabb az akkor úgynevezett arisztokratáknál. Petőfi volt az első, aki észrevette, hogy a lecsüggedt koldus nemesség és az eleven pórság közül kell jönniök az új, vezető magyaroknak. Meg tudta érezni a zsidóság hivatottságát a kialakulandó, új magyar társadalomban, de eleve elátkozta a leendő, hazug, nacionalista Rákosi Jenőket. Ez a Rákosi-fajta már jelentkezett a Petőfi idejében s hogyne gyűlölte volna őket Petőfi, aki mindené volt, az egész életé, minden emberé s az egész világé. „Megnézem a tengert - írja Kerényinek, - melyet annyira óhajtok már látni, mert hisz ez rokona a szívemnek, mély és viharos. Megnézem Shakespeare, Shelley és Byron hazáját, a sötét Angliát, s... a fényes Franciaországot...”

És mégis igaza volt, amikor a gyűlöletével a magas platánok tetején járt: a mágnás és a nagy pap mostanáig megmaradt. Kossuth is félt tőlük, Deák óvakodott, Tisza Kálmán felhasználta őket, Tisza István szövetkezik velük. Hajh, Petőfi be jól érezte, hol a bitangság, hiszen az úgynevezett, sőt hamis nevű gentry ma már majdnem csak kasznár-szolgája a főuri és főpapi nagybirtoknak. Van elevenebb s európaibb kicsi hányada is, de a többik része a Petőfi „Magyar nemes”-e. Ez kicsit angolruhásabb, de ugyanaz.

A „népies” értelmet változtatott Petőfi óta, de a „népies” ma lett csakugyan s nagyon aktuális: a mai Magyarországnak immár kifakasztani való hályog-problémája.

Furcsa dolog ez: én - néhányszor már bevallottam - a demokráciát, mai formájában nem tartom túlságosan gyönyörűnek. De okvetlen és elkerülhetetlen lépésnek a haladás felé s szükségesebbnek, mint Franciaországnak, mint bármely országnak, essünk túl rajta, mert túl kell esnünk rajta s nem igen akad érv a kíméletre. A legifjabb mágnás-generációnk - szégyen, hogy erről mi komolyan s kötelezően beszélünk - tanultabb, de elfogultabb s betegebb a régienél. Nyomorult közjogi helyzetünk szerint nem az ipari munkás a legerősebb fegyvertársunk közkatonai rangban, hanem a földhöz ragaszkodó paraszt. Petőfi nem alkudott, Petőfi nem alkuszik s Petőfi a forradalomé volt. Nem szabadság kell nekünk, romantikus, szilaj, pusztai szabadság, de az a szabadság, amelyet Petőfi csak sejtett. Ütni, vágni, fiatalságot teremteni ez, öregségével dicsekvő országban: „az én kardom nem fűzfa...”, „a lobogómmal még találkoztok” - ezt mondta Petőfi.

*

Petőfi előtt s Petőfi után még sokáig voltunk és leszünk mi már a régiek: politikus fajzat, hamisan magyarok. Rokonságunk közelebbi Spártával, mint Athénnel, de se Spárta, se Athén nem minták nekünk: alacsonyak és késők vagyunk. De furcsa és tragikus, buta és isteni sors, hogy mi mindent mindig a politikától kaptunk és kapunk. Vagyont, hírt, állást, szeretőt, feleséget, vallást, elvet, megnyugvást, gyermeknemzést és halált, mindent.

Petőfi szerelmi élete titok, miként az elefántok násza is az, holott az elefántok igazi életében is a szerelem a fő. Kinek adhatta oda első odaadását ez a csunya, nagy fantáziájú, bolond, kedvetlen, kedves fiú? Nem tudok eligazodni, bizonyos, hogy nagyon korán érezte és szenvedte a maga hím-voltát. Bár tisztaságra törekvő legényke vala, én nem esküszöm meg, hogy a sok szomszédasszony-dajka s kicsi cselédányok nem rontották-e meg Petőfi Sándort?

Butítani abban az időben még alaposabban tudtak, mint ma s a nőt igen-igen változatlanul kívánjuk talán sok ezer év óta. Művészember, nem józan ember, hamarabb nem józan, mint más, de ami ezek alatt a szavak alatt van, nem biztos Petőfiről.

Valószínű, hogy háromesztendő korában már azok közé a gyermekek közé tartozott, akiket ma a művelt tudatlanság felvilágosítandó gyermekeknek hív. Vágyas ember volt bizonyosan Petőfi s egész bátorsággal állítom, hogy nemi kielégítetlensége nem kicsi mértékben szédítette a színpad felé.

A csunya legénykét, aki rossz színész is volt, aligha csókolhatták az idejebeli színpad legnagyobb némberei. De a kis cselédányok után, a diákság, a katonaság szerelmi szomja után egy kis kevéssel több is sok volt.

Megkérdeztem egy mai, nagyon férfias, okos, de még mindig elég hisztériás, kiváló írónt:

- Mit gondol: vajjon Kornélia meghallgatta-e Petőfi Sándort, a sárgafogút s ápolatlan körmút?

- Nem hiszem - válaszolt e tiszteletreméltó, ravasz, sőt zseniális hölgy, - mert Kornéliának több esze volt és több udvarlója.

Ecce, immár nekem nem szabad ezek után még kegyeletből is azt gyanítani, hogy Petőfi legizgágabb férfiasságának szent korában hozzájuthatott volna egy ápolat, rendesen fürdő, finomabb nőhöz. Mert Kornéliát nem régen földelték el s mert Petőfiről majdnem bebizonyított, hogy több volt benne a vágy, a provokálás, mint a szerelmi szatiszfakciók képessége.

Pedig Petőfi nagyon szerette a szerelmet s itt jön a paradoxon: került a konzekvenciákat. Ő már a betegesen, nagyon fejlett férfiútörzsnek volt a harcosa: minden nőt akart, kívánt s boldog volt, ha egyetlenegynek horgán megakadt. A poéta, a Petőfi-féle poéta, ez a ritka üstökösféle, hasonlít az asszonyhoz. Ezért fél tőle, az asszony-embertől mindig, ezért szalad utána, mint egy bolond s ezért dalol több szerelemről, mint ahányra a gerince képes.

Igen: a politika vezette el Petőfit letragikusabb asszonyához, a feleségéhez is, miként már céloztam erre. Nagykárolyba ment barátkozni, vidulni és politizálni Petőfi Sándor, aki már akkor a legnépszerűbb poéta volt a két hazában. Jó ezt erősen kiírni, mert az impotenseknek Jámbor Pálnál silányabb légiói szeretnék elhítni, hogy a népszerűség: gyalázat.

Szendrey Júlia elérhetetlennek látszott a kóbor költő számára s Petőfi szerelme e fikcióval kezdődött. Általában Petőfi nagy és igazi szerelmei azok voltak, amelyekről olyan távol volt, mint az Élet a Haláltól. Etelkát akkor tudta nagyszerűen, örökre szeretni, amikor Etelka már nem volt s e szerelemből immár csak dalok születhettek.

Régi dolog s még Gyulai Pál is meg tudta látni, hogy a hitvány származású Petőfi felocsudott, ha egy úri lánnyal beszélt. Összes hirtelen, lármás szerelmei a királyi gögű s a maga társadalmában majdnem senkinek férfiúi ágaskodása. Származása hitvány volt, természetesen az akkori Magyarországnak s aligha volna sokkal nemesebb a mainak. Utálatos ország ez a mai is s egyetlen szerencsénk, hogy azok mondhatják ezt még, akiknek nem üvölthetik oda a cokit. Aki ezer s egy-két év óta itt élt családban, származásban, hagyományban, vérben váltott jogot magának - úgy-e bizony? - a fajtája megrovásához. Ez nem azt mondja, hogy Björnsonnak ilyes joga kevesebb volt és gyengébb, de a miénk biztosabb jog. Fontos dolog, hogy biztos és csak alkalmilag magyarosodott ellenségeinkkel szemben hangoztassuk az ő saját hadi kiáltásukat.

Petőfi még ha talán tót volt is ősz származásában, roppant nagy igazságot viselt a maga valójában. És ez a fiatal, ez a szerelmes, vágyakozó, nőkívánó Petőfi a politika által kapta meg Júliát. Hát elment Szatmárba Petőfi, elment, mert nyugtalan volt s mert nem tudta, mit kell tennie s azután amit tesz vagy nem tesz, mi következik.

Ott dicsérték előtte, Petőfi Sándor előtt a jobb bőrű s a jobb öltözetű nőket. Hirdették s ékesen mondták neki, hogy némely magyar vármegye már versenghet a forradalmi Párizssal. És Petőfi nem lett volna Petőfi, ha Papp Endrének, Riskó Ignácnak és a többieknek el nem hiszi az el nem hinni valókat.

Egy Károlyi grófot ünnepelt akkoriban a nemes vármegye s ez ünneplésre becsődült a mágnás, a gazdag nemes, a hét, sőt két szilvafás úr is. Majdnem olyan gyalázatos volt a szolgatempó, olyan gyakori, mint máma. S ekkor történt, hogy az észre sem vett, a különböző Petőfi így szólt:

- Ugyan mit tudnak az urak az ilyen emberen magasztalni. Hiszen az apja, a nagyapja, a szépapja s minden őse hazaáruló volt.

Őrült nagy volt a megrökönyödés s a vármegyei urak, az akkor is többnyire hülyék, kérdezték:

- Hallja az úr, kicsoda az úr, ilyen fráter, hogy mer az úr így beszélni? Megmondjuk a grófnak s akkor az úr holnap már börtönben ül.

Petőfi nem ijedt meg, holott minden oka meglett volna a megrökönyödésre. Abban az időben azonban Magyarország nagyon komolyan akarta, hogy európai országnak láttassék.

Júlia (rég, verklis nóta) nem illett Petőfihez, de én kiigazítom azzal, hogy Petőfi tolakodó volt itt. Mert Júlia várhatott volna bárkit, törődjünk bele, hogy ő Petőfi mellett a francia forradalom híres asszonyszerepeit akarta. De az áldozat mégse Petőfi volt, aki tudott, akart hinni, aki engedte magát vitézzé ültetni s aki meghalt, ma se tudjuk, miként. Petőfinek nyilván nagy büszkesége volt, hogy az öreg Ignác apától elvette a lányát. A lentől jövő embereknek szörnyű kiméletlen s majdnem alvilági gögje ez.

Petőfi nem azért örült a házasságának, mert szerelme beteljesült, hanem azért, mert mindenki ámult. Ma, ha ma születnék egy Petőfi, az okvetlenül egy Károlyi-konteszt szeretne megkapni. Petőfi korában már az nagy dolog volt, hogy a Károlyi grófok erdődi prefektusa beadja a derekát s elbocsátja a lányát.

Borzasztóan becsületes és az emberinél több volt Petőfi az ő nemi életében, ami mégis csak a legfontosabb. Talán nem is tehet róla, hogy ilyen volt, hogy ez volt, de ilyen és ez volt. Majd elmondjuk a többit is róla, kortársairól, szerelmeiről, feleségéről, pusztulásáról, furcsa nagy életéről. Egy bizonyos: már is a nyakukra hágtunk az aljas előkelőknek, akik Petőfit dicsősége palástjába kapaszkodva megalázták és meggyalázták őt.

*

Talán Uray Endre, ha feleségül kapja Szendrey Júliát, elnászpágotla volna alaposan néhányszor s talán ez használt volna az erdődi George Sandnak. Azonban Júlia küldetése nem ez volt; Júliának, a kontesztkedő, tisztartó-leánynak, az „istenadta phantasta”, Petőfi Sándor útjába és sorsává kellett sodródnia. Nem igaz az akadályok fontoskodó legendája, mert Petőfi házasságát valóságosan fatális buzgalommal támogatta minden. A Júlia hisztériás megbízhatatlansága, a besúgók, a riválisok, sőt a szigorú apa, Ignác úr is mind támogatók valának. Szóval ezt a normálisnál jóval boldogtalanabb nászt és házasságot ezer okos, kardos arkangyal sem akadályozhatta meg. Ez a házasság régen elvégeztetett Júlia mivoltában s abban a hajszás, sóvár, kóbor legényéletben, melyet Petőfi élt.

Okvetlenül a nyugtalan, friss, símabőrű, úri, furcsa nőt kereste és kívánta meg Szendrey Júliában Petőfi. De még hevesebben óhajtotta s akarta benne és általa az irigyelt, szép polgári nyugalmat. Petőfi rakoncátlan, vad, beteg, neuraszténiás, szándéktalanul nagyon komédiás alakjához illik ez a bús paradoxon. Az ő Bolond Istókja egyike a világ legravaszabb és legszerencsésebb házasodóinak s Petőfi nagyon hitte, hogy ez a valami. Ha valaki megházasodik, azt teszi, amit a komoly emberek szoktak s komoly ember számába menni: a művészember legforróbb és leggyötrőbb iparkodása.

Petőfi azt kereste a házasságban, amitől - aminek még a gondolatától is - Szendrey Júlia menekült: egészséges, közönséges szomszédaink idilljét. Persze, hogy ilyen esetben minden Petőfi úgy lakol, mint a mienk, aki éppen Szendrey Júliában fedezi fel e nagy sorsprobléma megoldóját. Abban a Júliában, aki mikor először gondol arra, hogy Petőfi vezesse ki őt a kicsinyesség, csend és unalom honából, csak a megszokástól retteg. Pillanatig sem iparkodik azzal tisztába jönni, hogy jól fog-e esni a petőfinesség testi konzekvenciája, amihez pedig volt talentuma, a testiséghez tudniillik. Naplójában kedve szerint tudott hazudni önmagának is, de Petőfiért még naplós áltatásokkal sem volt eleinte túlságos kedve megerőltetni magát.

Júlia úgy gondolta: elég az, hogy Petőfi elviszi városi életbe, lázba, szenzációba, szabadságba, férfiak, győzelmek, lehetőségek közé. Mikor Petőfivel összezördül, Amerikába készül, de Párizson keresztül s franciául tanul nagy hévvel, hogy „kurizáltasson magának a francia gavalléroktól”. Hazugság, hazugság éppen úgy, mint amikor Júlia naplója kezd szerelmi írásgyakorlat lenni, átdolgozása a leglángolóbb Petőfi-verseknek. S mikor Júlia már elhittette magával, hogy féltett életét Petőfire bízta, akármi jöjjön azután, mert Petőfit, csak Petőfit szereti, voltaképpen visszatért ösztöneinek a sugalmához: csak Petőfi viheti őt arra, amerre vágyai űzték. És Petőfi hiába dalolta „Isten veled, te szép családi élet”, ez a „szép családi élet” gyors, biztos, kegyetlen tempóban eljött.

Nagyon meg kellene cibálni az egész kort s minket ezúttal érdeklő szereplőit, hogy igazit kacaghassunk a majdnem lányrabló Petőfin. A nagy harcon, amelybe beleképzelte tagadhatatlanul érdekes önszemélyét először Petőfi s romantikusan szörnyűséges és zord apa-rangját a vén Szendrey. Hiszen Gyulai Pál csakugyan vőnekvalóbb valaki volt később Petőfinél, ha

nem is ért fel Uray szolgabíró úrral. De bizony én úgy érzem, hogy az öreg Szendrey okosan zordoskodott és komédiázott, már azért is, mert abban az időben a komédiázás volt az őszinteség divatos formája. Gondolta az öreg Ignác úr: ez a lány ígyis-úgyis bolondot fog csinálni, összekerült egy másik bolonddal, ez a legokosabb megoldás. Legyenek egymásé, hozomány se kell, támogatás sem, lelkiismeretesség sem, az övék lesz, hála istennek, mindenért minden felelősség. Petőfi pedig olyan ujjongással vitte el Erdődből Júliát, mintha ő lett volna a megelevenedett mesehős, aki íme hozza a hétfejű sárkánytól a megszabadított királyleányt.

Nem bántom a mézesheteket, hiszen Júliának volt önmaga számára és önmagáért elég fantáziája, hogy mulasson. Petőfi valószínűleg sokszor érezte magát kielégítettnek és boldognak, habár kétségei és keserű izgalmi hamarosan támadtak. Petőfi valószínűleg minden viharos csók után elfáradt, kételkedett és búsongott s ő Júliával aligha bírta volna ki egy álló évig Koltón. Nyilván mind a ketten egyformán s gyorsan kívánczok az emberek közé, mások közé, egy kis dicsekedő körutazás után Pestre. Júlia már Koltón azt érezte, hogy a regénynek vége, nagyon érdekes, nagyon szép volt, de már elmosódott, idegen. Hiúsága révén még Pest előtt s pesti szerény életük kezdetén is azonban jólesően meg-meghullámlik a lelke. Még mindig el tudta magával hitetni, hogy ő Petőfihez tartozik s hogy mindennek így kellett lennie.

Petőfi pedig dolgozik, fut, tanul, tárgyal s vigasztaló verseket ír a már vigasztalásra szoruló Júliának. Mikor már ezek sem segítenek, irat az asszonyáról, arcképét közölteti, társaságokba viszi. S mert az idők kezdenek elektromosak, izgatók, később mennykövesek lenni, a hisztériás Júlia ideje is megérkezett végre.

Hiszen Petőfi biztatás nélkül vetette volna magát oda talán a szilajodó események közé. De mégis másként, máshol, ha mellette nincs a már szinte háborodásig felizgatott, szenzációkat akaró asszony. Már Petőfi néha panaszkodik is, hogy később szégyelje magát érte, de panaszkodik és - mégis rohan uszítottként. Ingerlékeny lesz s ő, aki a kétségbeesést tartotta, hirdette a legnagyobb emberi bűnnek, egyre gyakrabban kap okot a kétségbeesésre. Hol van már az a Petőfi, aki a nyugalomért keresi a feleséget s aki megveti a különösködő asszonyokat? Most igaztalanul támad meg s hálátlanul egy régi barátot, holnap könnyelmű barátságokat köt Júlia kedvéért. Ambíciók szállják meg, mint a beteg ördögöset, ambíciók, melyek sohse voltak s Júlia nélkül sohse lettek volna az ő ambíciói. Nagyszerű szereplése még nagyszerűbb lett volna a szabadságmozgalmakban, ha nem a Júlia féktelen nagyravágya kontárkodik belé. Petőfiné miatt szabadult fel benne az eddig férfiasan viselkedő, könnyelmű, okatlanul bajkereső gyermek. Elszólásai, merész, nagy-nagy vállalkozásai, elkésérítő kudarcai s fél-győzedelme mind Júliáért esnek. Petőfi magához veszi gyámolításra szorult szüleit s Júlia nem titkolja, hogy neki kellemetlen ez az öreg pár. Júlia gyermeket vár s nem nagy örömmel várja, bizonyosan jobban szeretne volna, ha ez a gyerek késik. Békétlenebb, mint valaha, az asszony s Petőfi immár nemcsak biztatásra, de szabaduló, feledtető vággyal ágál a fórumon. A Júlia nyugtalansága miatt rohant - olyan előre az események országútján Petőfi, hogy gúnyolódó ellenségei örvendve látták: nem térhet vissza. Petőfi nem alkuszik s nem alkudott: csúfolták, hogy csak verseiben szeret meghalni s megmutatta, hogy az igazi halálig is el tud menni.

Az erdői George Sand tehát teljesítette küldetését Petőfi mellett, szinte a görög mitológia kérlelhetetlenségével, kokárdával, vörös övszalaggal, vörös frígiai sipkával követte a férjét, míg az sorsához el nem érkezett.

A rövidhajú, férfiruhás, szivarozó, szabados, végzetes Júlia azonban csak addig érdekel minket, míg a Petőfié volt. Bűnösnek mondani könnyelműség és tudatlanság volna: ő szimbólumos büntetése volt Petőfi életének és zsenijének.

*

Petőfi nem volt az a boldog Herkules, aki elbírja a beteljesedéseket se csókban, se dicsőségben, se másban. Nála minden beteljesedés egy-egy csapás: Júlia, a politikai diadalok, a barátságok, a pénz és a népszerűség. Szilveszter ő, az Apostol meg nem békíthető, örökösen lázas, olykor őrijongó Szilvesztere, akinél a forradalom célja: a forradalom. Nem egyszer ő maga is megdöbben a saját török-szakad forradalmár voltától s nem meri hinni, hogy a forradalom után az ő számára semmi sem következhetik. Ilyenkor szánja ő magának Lamartine szerepét, ilyenkor erősíti magát Louis Blanc olvasásánál s ilyenkor hisz - persze - mint egy gyermek.

„Az utókor mondhatja rólam, hogy rossz poéta voltam, de azt is fogja mondani, hogy szigorú erkölcsű ember valék. Ami egy szóval annyi, mint republikánus, mert a republikának nem az a főjelszava, hogy „le a királlyal”, hanem a tiszta erkölcs.

„A monarchia emberei nem hiszik, vagy gátolni akarják a világszellem fejlődését, haladását s ez istentagadás. Én ellenben hiszem, hogy fokként fejlődik a világszellem, látom, mikép fejlődik, látom az utat, melyen megy. Ő lassan lép, minden száz vagy néha ezer esztendőben tesz egy lépést, de miért sietne, hiszen ráér, mert övé az örökkévalóság. Most újra emeli lábát, hogy egyet lépjen a monarchiából a respublikába... követem dicsőséges nyomdokát.”

S ehhez a Petőfihez írta 1844 októberében üdvözlő versét jó Sujánszky Antal, dicsőítvén őt, mint Isten, haza, király poétáját. És ehhez a Petőfihez küldték később Kuthy Lajost rábeszélni, hogy most már sok volt a forradalomból s jó volna, ha Petőfi csillapító verseket írna a nép számára. Rettenetes elgondolni, hogy ezt a fiatal embert alig ismerte valamicskét is valaki azok közül, akikkel élt. Ám igaz, hogy ő sem ismerte se országát, se kortársait, se egekig magasztalt, drágalátos népét.

Petőfi azt hitte, hogy az ő sötét, kis Magyarországa nagyságosan végigcsinálhatja Franciaország minden világrengető megmozdulását; két-három forradalom eseményét és tanulságát akarta ráhúzni arra a kis országra, mely igazában forradalmat se akart. Siratnivaló komolysággal s bolond-szép buzgalommal játszotta Pesten a jakobinus-vezér szerepét Petőfi.

„Bátran és kérlelhetetlenül kimondott meggyőződésemmek inkább leszek mártírja, hogysen gyávasággal vádolhassam magamat. Mert én önmagammal akarok békében élni s nem a világgal.”

Csodálkozik, hogy nemcsak a ravasz, úri reformer bácsik, de az esernyős forradalom leg-hösködőbb ifjai is máról-holnapra megokosodtak. Nem érti, hogy az emberek félnek egy kis vérontástól, holott vérontás nélkül nincs átalakulás. Politikai szereplése egyforma szerelmi szereplésével s egész, nyugtalan életével. Azt hiszi, hogy a „békés Lafayettek” az okai a forradalom meghökölésének s még szentebbül hiszi, hogy az isteni nép csak riadóra vár, hogy véresre tapossa a feudális világot.

Pedig 1848 március 18-ig Petőfiék egy kis úri forradalom részére kaparták ki a parázsból a gesztenyét. S amikor a Batthyány-kormányt kinevezték, Petőfire s néhány zabolázhatatlan társára nem volt többé szükség. S Petőfi csak későn kellett újra, mikor az ijedelemből felocsudott bécsi udvar az úri forradalom gyümölcseit visszamarkolta. Ekkor már újra nem akarták agyonverni, mert bántja a jóságos királyt és zavarja az urak lakomáját. Jókai, hajlama szerint, a maga lágy, de szimatos okosságával nem esett át e válságokon: ő a körülményekhez szegődött. Jaj volna elképzelnem is, hogy Petőfi szemeiről leesik a szent hályog, mielőtt meghalt legyen. Megérdemelte, hogy ezer csalódás után is azt higgye, hogy Magyarországon nagy, komoly forradalom tombol, mely mindenkinek a forradalma. Holott igazi forradalmár nem volt itt őrajta kívül s ő azért volt forradalmár, mert még a szíves lehetőségekkel sem tudott megalkudni.

Csak szláv származásával tudom azért egészen megmagyarázni Petőfi forradalmárságát s páratlan internacionalizmusát. S egyéniségére és poézisára egyaránt ritka szerencsével került el a német hatást. Ez nyilván nem is lehetett másként s ő azokat a németeket szerette csak, akik az ortodox németség szemében máig is hiányos németségűek. Pest falu volt még, Petőfi pedig, a magyar puszták Petőfije, „a természet vadvirága”, szomjúhozta a várost, az igazit. Oh, mennyire vágyott látni, utazni, milyen áhítattal tervezgette Párizs megnezését.

Minden, ami név, multban vagy távolban, kultúrát, nagy kultúrát jelentett, az ő papirosán mitológiaiává vált. Ez a beteges, néha deliriosus, titokzatos nosztalgia cselekedtette, hogy ő vágyakozásai szerint látott, akart látni mindent a maga korlátolt tornapiacán. Úgy csinálta a forradalmat, mintha Párizsban élne, úgy haragudott, utazott s mart, mint Heine. Úgy fájlalta, csúfolta a világot, mint Byron és ha szabadságot emlegetett, fiatal tüdővel s gyermekes rajongással fújta azt világszabadsággá. Az ő népmádása az internacionalizmus egy kényszerű ritusa volt s ő nem is a népet, hanem a népeket szerette. A népek: - amikor ezt kimondta vagy leírta, mindenható erők világraszóló lázadását érezte.

Kevesen látták eddig még meg, hogy a Petőfi vallása, a bennünk és a mindenségben fejlődő világszemlélet, a legmagasabb és legmélyebb gondolat volt akkor. És hogy az úgynevezett legújabb művészeti evangélium is voltaképpen csak ennek a vallásnak nagyobb szótárú katekizmusa.

Az a magyarság, mely övéinek exhumált porai fölött cifra püspökkel mondat cifra beszédet, gyalázatosan bánt vele akkor is. Akkor sem volt képes, ma sem az, Petőfit látni, szeretni, hálásan dicsőíteni olyanként, amilyen. Lehúzza magához, meghamisítja, befogja kicsinyes érdekeinek igásszekerébe, mert mégsem bánhat el úgy vele, mint Heinével Németország.

Meg kellett halnia, hogy rosszabbul ne járjon: de Werbőczy és Kossuth nemzete akkor elbánt vele, hitegette, hívta, uszította, kihasználta, megalázta s elrúgta. Ezt teszi vele ravasz, hódolást színlelő formában ma is s ma nem mehet síró, szegény, cirógatást váró, mostohagyerekként a kis Bem apóhoz, aki szintén nem tudta, kicsoda is az ő Petőfije. Ahhoz a Bemhez, akiben igazán látom és elhiszem, hogy a lengyel a Kelet franciája, mert generózus, mert ágál s mert tudatlanul is felér egy germán tudóssal.

Magyarország úgysem adott Petőfinek semmit s amit adott, színlelt kölcsön volt. Petőfi adta, hogy szíve örömeire visszakaphassa. Egyébként is már minden elvégeztetett s ha nagyon és hidegen elmélkedünk róla, még igen jól is járt Petőfi. Ami ragyogás lehetséges volt ezen a poros, szomorú levegőjű tájon, kidélilábozta magát, elragyogott s a többit nem volt volna érdemes megvárni.

S a huszonhétéves, kamasz Vulkán is irigyelnivalóan, szépen dolgozott: a maga számára is megélte a megélnivalók tömérdekét Petőfi: mehetett. „Legnépszerűbb” lett itt ott a nemrégii csavargóból, irigyelték, utálták, kitomboltatták minden dühét s félelmet, hogy nem bírta volna el a fokozást. Azaz: nem is volt arra szükség, hiszen éppen azért kellett úgy nyargalnia, hogy huszonhét esztendőjével ő legyen a legtöbbet élt magyar a XIX. század közepének magyar, tanyai lehetőségei között.

*

És apa volt, apa volt ez a gyermek, aki a szülőltiszteletet illedelmes, agyonfélemlített iskolásfiúcska módjára komolyabban vette, mint Mózes tízparancsolata kívánja. Petőfinek fia volt, halottai voltak, kétségei, egy aggasztó asszonya, neve és hite, de mindenekfölött: fia. Ilyen erkölcsű művésznél, mint ő, Petőfi, ez a betetőzés, ez az, ami után már szinte áhítja az elernyedést: az apaság. A színészetet megölték benne Vörösmarty és az irodalom, a politikai agitátort Batthyányék, a barátot Tompa és még néhányan, a szerelmet Júlia. A lírát, azt gondolom, Petőfi Zoltán egy-kétórás korában s ahogy a Zoltán fiú világrajött, már megbénult

az isteni hangszer. Petőfinek, éppen Petőfinek, az ő fia bevallatlanul azt jelentette, amit egy Ibsen-féle költőnek az étellel és a művészettel leszámoló utolsó, irodalmi alkotás.

Különben is ezt az életet bajos volna szélesre bontott, végtelenségnek futó vonalterveibe betölteni; bajos: lehetetlen. Már ott történt az elhibázás, hogy Petőfi abba a Magyarországra született, mely még ma is képtelen önmagával elhíttetni, csak elhíttetni is, hogy olyan, amilyennek Petőfi merete képzelni.

Végig próbálom gondolni százszor és újból százszor ezt a magyar titkok-titkát s érzem, érzem, hogy ez örökre titok marad, mint minden igazi valóság. Csakugyan gyermek-nemzet volnánk, hogy ez a csodagyermek nekünk, értünk, éppen értünk s éretlen, ifjúas szeleskedésünk idejére érkezett?

Csoda volt a számunkra, szenes vízzel oszlatott megigézés s akiknek érdekükben állott, valóban úgy gyógyakoztak ellene, mint bűbajos megrontó ellen. De csoda volt ő önmaga számára is s ami valami szomorúan keveset megmagyarázhat nekünk Petőfiből, az megint egy útunkban hárult, kemény csoda. Ez az ember csodát látott mindenben s nagy szerencsénkre a próféták örületével vallotta, hogy minden csoda s hogy a csodák e légióját csak ő tudja megfejteni.

Bámult és látott, nem írhatnám le elégszer ezt, bámult és látott, bámult és látott ő, akiben minden csak akként és akkor létezett, ha belsőjében élt. Próbálták már Homérosz rokonának is ítélni őt, térben is időben való bátor és hihetetlenül nagy, széles, szép elhelyezkedése miatt. De ő látta meg a kutyakaparót, a cigánykaravánt, a szélmalomokat, az alkonyati Tiszát és csak látta, látta, látta. Benne volt, önmagában látta és mégis kívülről, szemmel és csak látó szándékkal látva, még nem látta ezeket senki nálánál jobban. Az eszméi a másokéi voltak, hidegek, gyengék, idegenek akkor is, amikor úgy szabadultak el tőle, hogy még a vak is észrevette: ezek csak a Petőfié lehetnek. S amit pedig úgy látott, csak a látás kedvéért, hogy mindenki megesküdnék, hogy ezt másképpen látni nem lehet: ez Petőfi, csakis és örökösen Petőfi. A titkok-titka itt bíborlik s valahol itt kellene keresni a megfejtést, ha az Univerzum megengedné, hogy valamit is megfejtsünk az ő még kisebb titkaiból is.

Engem Petőfi tanított meg arra, hogy nincs világosság, Petőfi, a világosság Petőfije, a gesztusaiban külön-külön legköznapibb ember, a gesztusainak összetételében is egyszerű, de soha-soha meg nem érthető. Milyen szent, bolond rébusz lehet a szürke ember, ha még Petőfit is, a mindig átlátszásra a Nap elé álló, ragyogó Petőfit sem tudjuk megmagyarázni. Mert az igazság az, hogy a kivételes művész kivételes akarata a megnyilatkozásnak, ő a megnyilatkozó kedve a rejtelmes Mindennek. S Petőfi csak azért nagyon és kivételesen a magyar titkok titka, mert nemcsak zsenije a csodálnivalónk, hanem az ő hozzánk, éppen a hozzánkérkezése.

Titkok-titka marad-e ez mindig, vagy megmagyarázható lesz egy olyan jövőben, amikor távoli és érdektelen lesz minden, ami Petőfihez tartozik? Boldogok, akik mindent megmagyaráznak, mert eszükbe sem jut, hogy megérteni teljesen semmit se lehet s kiváltképpen nem a nagyon világosnak tetszőt. A ma még dadogó, istenkísértő módszernek, - hogy az emberek alig különböznek egymástól s hogy minden embert kiki sajátmagából és maga által érhet fel - kell nagyot fejlődnie.

És írta a Zoltán életrajzát és akarta, hogy Júliát tudja olyannak látni, mint amilyen nem volt és búsan határozta el, hogy nem hal meg a hazáért. A „komiszságok” úgy hullottak sárga, nyugtalan arcára, mint a júniusi jégeső a kincseket rengető, ártatlan búzatáblákra. Még pénzt is dobva adtak neki, holott az utolsó hónapokban már-már üzletemberré nőtt, sőt színdarab írásába kezdett. Egészséges undorral undorodik a hon nagyjaitól s a tökéletes boldogságot ígérgeti magának, ha elfelejti, hogy hazája is van. Bemhez írott levelében megátkozza az egyenruhát, mely neki csak megaláztatást szerzett a törpe, hencegő generális senkiktől. Ez a

Bemhez írott levél a Szemere miniszterelnökhöz írott levéllel együtt, egymás mellett szinte haláldokumentumok. Az ember már meghalt, amikor így ragaszkodik, kesereg, hálálkodik, önérzeteskedik, mint Petőfi a két olyan nagyon-nagyon különböző levélben.

De valahova menni kell, Mezőberény nem jó rejtekhely, külföldre menni sok pénz és boldogság-hit kellene s egyikből sincs sok. Már közel járhatott az a kozák, aki a halálát hozhatta és Petőfi kedvetlenül habozott: Damjanichhoz meneküljön-e, vagy az ő Bem apójához. Dühvel érezhette azt is, hogy a felfordult, zavaros, katasztrófa felé lódult kis országban éppenséggel senki sem látja be, hogy Petőfi miért kerülje el a bajt. Bántódásait, jogos szitkozódásait annyi megaláztatás miatt, színészkedésnek tartották: haragszik, mert fél. És önmaga mögött állott - önmaga, aki büszkén hirdette, hogy ő a pillanatelhatározások hőse s az a Petőfi, megfizeti az olyan adósságokat is, melyekről versekben adott kötelezvényt.

Júliának nem használt, de inkább ártott az anyaság: elviselhetetlen tempóban nőtt benne az a kitaposást érdemlő hisztéria, mely kiváltképpen gyilkos lehet olyan valakire, mint Petőfi. Jobb idegekkel is bele lehetett volna az összegabalyodott dolgokba bolondulni s nem csoda, hogy Petőfi megzavarodott. Annyi bizonyos, hogy mikor Petőfiék Erdély felé indultak, nem a halálba akartak menni, de Petőfi már a halált se bánta. Tisztán nem látott, de annyit okvetlenül, hogy nagyon megcsalta az élet s nagyon megcsalta ő is önmagát. És vitték öntudatlanul: a bajokkal teltség, az étellel túlságosan jóllakás, melyet ma krisztusi sorsnak keresztelnek el a farizeusok és tudatlanok, a vég felé. Mintha Krisztusnak egyéb öröme és kedve se lett volna, mint a meghalás, csak azért, mert végül meg kellett halnia.

Meg kellett halnia Petőfinek is, jó is volt, hogy meghalt, gondolt is reá, egy-két meghalást már magában cipelt, de dehogy is akart meghalni. Úgy ment a kétségbeesett bizonytalanságnak, mint maga az Isten tenné, ha ember volna: hátha történik valami jó, mikor már rosszabb úgy se jöhet.

Hideg rázta a saját bátorságától s a már biztosra vett nyaktöréstől Magyarországot, amikor Petőfije elindult életét elintézni. Mindenki magát féltette a maga bőrét, a maga kis gyáva életét; mindenki a maga volt kurázsiját átkozta. Ki az ördögnek jutott itt akkor eszébe, hogy Petőfivel mi van és mi lesz s kinek volt itt akkor ideje és esze azon gondolkozni, mije volt e korszaknak Petőfi?

S a nagyszerű önáltatások gyönyörű, páréves ködéből egy véres színű, nagyobb ködbe vész el az ifjú Petőfi alakja. A nem alkuvóé, aki azért élt, harsogott, hogy hamar végezzen el mindent s hogy ne legyen belőle megalkuvó. Úgy látták, hogy a veszített csata után még inálva inalt magát menteni egy nagy kukoricásba. Nem hiszem, megállott biztosan a kukoricás előtt, mely jelképe a magyar életnek, a magyar rengetegnek. Nem, ide már nem volt semmi kedve újra bemenni, kétszer nem történik csoda, életnek itt az ő élete több volt a többinél. Megvárta, míg sárba tapossák megvadult szláv katonák, kikhez az ő vére hasonló volt s akik tudnak ölni, élni és meghalni nagyszerűen.

A magyar Pimodán

I.

Tas Péter vagyok, harminchét esztendő, meglehetősen fáradt ember, költő vagy mi az ördög, az engem ma már nem érdekel. Távol élek mindentől, mindenkitől, egy-két könyvet, egy-két hitet s a napi boromat és pálinkámat tűröm meg magam mellett. És vallomásokat akarok tenni minden kényszer nélkül, vallomásokat és meglátásokat küldök azoknak, akik az ilyesmit szeretik.

Tas vagyok, jó név s a familiám nagyon, túlságosan magyar familia s a Tasokat évszázadokon keresztül holtrészegen kellett kocsival hazahozni a hegyi pincéből, ahova ebéd után áhítatosan kiballagtak. Van egy bátyám, komoly jó polgári ember, akinek a részegeskedése is kormányozható, familiájára veszettül büszke s ő azt állítja, hogy a mi legősebb ősrünk a legendás Tas vezér. Viszont bizonyos, hogy a Dózsa-féle lázadás korában már olyan koldusok voltunk, mint ma, mi: Tasok. A vallomások, amiket itt meg akarok kezdeni, nagyon furcsák, nagyon szokatlanok s Magyarországon, ahol abból élünk, hogy hazudunk egymásnak, példátlanok is. Én a magyar Pimodánról akarok írni most, arról a kényszerről, mely a tatáros, turkos magyarokat, ha magyarok s egy kicsit zsenik, beleviszi az ivásba.

A francia Pimodán egy korszakban a kétségbeesett s magukat koruktól erőnek-erejével elváltató íróknak és művészeknek felejtő helye volt. Egy hotel, melynek titkos helyiségében a szent Ópiumtól nyerték az enyhülést azok, akiket Párizs, a világ, az élet megcsömörlesztett s akik valamivel többnek hitték magukat, mint az akkor már alaposan kikezdett keresztény és másféle Isten. Vendégképpen, elég ideig s Gauthier sugalmazására idejárt Baudelaire is, sőt eljött kíváncsiságból az a nem kisebb nevű ember, aki ma: Balzac. Balzacnak szerencsére volt esze és bivalyereje s ő, aki egy diner-re fel tudott hörpintgetni három üvegnyi médoc-ot, nem kért az ópiumból; nem kellett neki. Neki a bor se volt szükség és muszáj: ő, ha akarta, olyannak látta az életet, mint amilyen az élet nem tud vagy nem akar lenni, tehát szépnek és elbírhatónak, érdekesnek.

Ellenben már Tinódi előtt minden magyar valakinek egy kicsit részegesnek kellett lennie egészen mostanáig, amikor megérkeztünk a nálunk sokkal később, ügyesebb zsidókhöz, akik már, ha magyar írók és művészek, igaziak, régi és nemes faj lévén, rossz gyomrú fajta, okosabb és finomabb narkotikumokat tudnak kieszelni és használni, mint a szesz. Én, szegény Tas Péter, nem tehetek róla, hogy ameddig gyomorral bírom, az alkoholhoz menekülök ma is még, valahányszor a to be or not to benél kisebb vagy nagyobb, de mindig szörnyű kérdés kínoz, halálba akar vinni, holott a haláltól, mely közel kaszál hozzám, félek. Atyai ágon csupa egyszerű emberekre hivatkozhatom, holott kerültek ki a Tasokból és hamar lerongyoltakból valamikor homo regiusok is a maguk földjén s nagyon tetszik nekem egy, tizenharmadik vagy tizennegyedik századbéli ősröm, aki nagyszerepű ember volt, de csak így nevezte magát: Tas Barla diák. Azonban, hogy számárésszel és mulatságos szükségből én éppen verseket írtam s olykor írok, úgy gondolom, hogy ezt nem az atyai leszármazásódásomnak köszönhetem egészen, hiszen alapjában elég gyámoltalan emberek valának a Tasok. Úgy rabolhatták őket a harciasabb magyar dinasztia-népek, egyébként valószínűleg rokonfamiliák, ahogy csak akarták, rabolták is és egy erdélyi faluban, úgy hallom, egy félfalunyi Tas él. Bocskorosak, parasztok s mióta a filokszéra pusztít, pálinkát ivók, de akárhogyan próbálták tagadni a nadrágos és hétszilvafás göggel atyafiságukat előttem az atyám és a nagyatyám, biztos, hogy a rokonaim ők, ők az én rokonaim.

II.

Anyai ágon nagy sorig kálvinista pap és tanító az ősöm, de Gáboriánoknak hívják őket s ez gyanús: ezek nem ezeréves magyarok, ezeket nagyobb nyugtalanság hozta el erre, mint az ősmagyar lovasokat. Van is egy tradíció a különös, kenetes foglalkozásokat űző s éppen nem kenetes familiában, hogy mielőtt Kálvin hite eljött volna Magyarországra, a Gáboriánok örmények és pópisták voltak.

A Gáboriánok nyugtalan emberek voltak valamennyien, ami nem illik se paphoz, se iskolamesterhez, de ők erről nyilván nem tehetek. Gáborián Ádám, a nagyatyám, versfirkáló ember volt, mondják s ha versei nem lehettek felséges művek, halni szépen halt Gáborián Ádám: részegen és bánatosan nekiment a Szamosnak. Akkor már nem volt pap s bár a katedrán is okvetlenül hitetlen és hűtelen volt gondolatban néhányszor a Seregek Urához, élni még se tudott nélküle, szegény, bolondos ember volt. Egyáltalában a Gáboriánok lelkileg csak annyira bírták az egyensúlyt, mint anyagiakban a Tasok. E két nem egyforma baj ellen egyformán védekeztek: ittak, úgy látszik a Gáboriánok nem teljes magyar talentummal. Ez lesz a magyarázója, hogy egy-két alapos örült került ki Gáborián Ádám körül is az anyám familiájából, óh igen. Exaltált, bolond, valószínűleg nem magyar familia, mely azért vibrált, remegett, kínlódott annyit, hogy zsenit teremjen, ami - akármennyire önhitt vagyok is - nem jelenti azt, hogy énvelem biztosan célt ért.

Mindenesetre: én már nem érkeztem vígan, kevés bajjal és kevés terheltséggel az életre s ahhoz, amit hosszú húzódozás, titubálás után mégis csinálni kezdtem: az írósághoz. Legrokonabbnak az összes volt és lehető magyar költők közül Csokonai Vitéz Mihályt érzem magamhoz, akibe szintén befolyt, ha igaz, egy kis szemita-féle vér. Örültem, más világ a világom, mint amit, ha esetleg akármilyen nációba születtek volna bele, eltitkolhatnék mások elől. Magyarországon, ahol a kivétel szinte olyan sűrű, mint az útálatos, durva, ázsiai köznapiság és útszélsőség, nagy, nagy csapás ez. Ázsiában az én fajtám második rendű fajta volt, amely nem juthatott el sem az ópiumhoz, se a komoly Nirvánához, miként nem jutott el Laocehoz, sem ahhoz a nagy kultúrához, melynek a krisztusi kultúra csak beteg árnyéka.

Mondom: Csokonai Vitéz Mihály unokájának érzem és tudom magam: veszettül európaiatlan magyarnak, aki kacagtató fanatizmussal és komolysággal él-hal Európáért. Csokonaiban, Csokonai egy-egy versében, babonásan megérezem azokat a szavakat, amelyek csak dőzsölés után pattanhattak ki egy lázas és meggyötört idegrendszer pörölymunkájából. Oh ez nagy és titkos tudományom nekem: szavakon, agyakon, szellemességeken, régi embereken és íráson is megérezni és megismerni a hajdani, elillant italmámort. Embereket, írókat, magyarokat, nemrég meghaltakat s ma is élőket ismerek, akiket talán később, ha folytatom ezt az írást, meg is nevezek s akik valamennyien érdekes, bús rokon-példák. A németek hirhedt alkoholisták s Hartlebennél különb Hartleben is ért már náluk hartlebeni sorsot, de a művésztemperamentumok alkoholizmusa nálunk a legkiabálóbb és legtipikusabb. A magyar fajtában öntudatlanul és rettenetesen él egy átok sejtése, azé a kielégülhetetlenségé, mely a félllek átka. Félllekűek lehettünk mint szép és harcias barbárok is már s nem ok nélkül, sőt jogos keserűséggel döngettük a kultúrás Bizánc kapuját s kellemetlenkedtünk a nyugati Európának. Mindaz, ami ezer éven át történt velünk s amit szeretnék a sorsharag számlájára írni, amit szépítgetünk s mártír-aureolával ékesítünk, a mi tökéletlenségünk bűne, következménye egyszerűen.

A művész, aki egy kicsit zseni és magyar, természetesen ezer métermázsával súlyosabb teherként cipeli lelkén az átkot. S megint magyar oka van annak, hogy nem hasist eszik hozzá, ami magasabb, finomabb idegrendszerek mérge, de kényszerűen és stílusosan boros kupát fog vagy pálinkás butykost.

Kíváncsiságból megkíséreltem egyszer, hogy van-e erőm nyolc-tíz hónapig egy csöpp alkohol nélkül élni. Volt: gyönyörűen bírtam, de szenzibilitásom, ami a legelőkelőbb művészi tulajdonság s az újromán fajták után, csak a szemita fajtákban s talán a japánban van meg nagyobb mértékben, az örületig kezdett fokozódni. A szürke, porszínű magyar élet még szürkébbé és átkosabbá borult előttem s a halál veszedelmesen nekem indult. Gyávább voltam és még ma is jobban szeretem az életet egy-két negyedóráig valaminek látni, mintsem elengedjem magam a mámor turista-kötele nélkül a meredélyen.

Egy-két hangot akartam csak most megütni magamban és azokban, akiknek lélekhúrjaiban az én melódiáim alusznak. Talán kissé bizzar ez a bevezető írás programnak, de megsejteti, hogy mikről, kikről és hogyan akarok szólni. Az alkohollal, érzésekkel és versekkel élő ember a szeszélyes impulziók szeszélyes, beteg akrobatája. Néha olyan fegyverszünetet tart a lelke, hogy a halál és temető valósággal csataterék hozzá mérve. Máskor zúgva, mindent eldöntve indul meg, mint valami kiszabadult mese-folyam s ilyenkor megszégyenül előtte minden bivaly-idegrendszer és isteni egészség. Mintha azonban azt máris meg tudtam volna mondani, hogy micsoda a magyar Pimodán, az Alkohol-hotel, amelynek a tetője kertté van alakítva, ahova lift nélkül kerülünk fel s ahol felséges magyar lelkek virulnak vagy hervadnak el, mielőtt az igazi virulásba belefoghatnának.

III.

Vitéz, Csokonai Vitéz Mihály, akit Kölcsey parasztnak, Kazinczy valószínűleg nem többnek, mint érdekesen furcsának látott, szegény Vitéz megjárta. Akkor ő előtte, még az édesapja vagy pláne nagyapja, magömlesztő álmaikban sem álmodhatták, hogy jó lesz sietni Mihálylyal. Jó lesz sietni, hogy ha megszületik, fejbe ne verjék a fiút belülről s hogy meg ne sántuljon, egy bottal, melynek bunkója később, sokkal később, Nietzsche leend. Ez a Mihály, ha tízhúsz évvel gyorsabban születik - hamarabb - nagyon jóra való valaki lesz. Elkésett, elkésették, tehát nem lehetett belőle disznótorok, csupán disznótorok hivatott költője. Ő már Voltaire-t fordítja, a szegény, s mivel nem harcias lélek, csinál ő is egy minden-mindegy filozófiát. Ha felemelik az Olimpuszra, az is jó, ha beletapossák a sárba, az se rossz. Az ő harciassága voltaképpen nem is ő benne, Csokonai tumbolt, de az akkori, azelőtti, jóval azelőtti s a mostani Magyarországon. Megfojtunk mindenkit, aki nem éli a mi életünket (nem jut eszembe hirtelenül, hogyan mondják ezt magyarosabban). Azon nem csodálkozom, hogy Csokonai megírta ódáját a csikóbőrös kulacshoz s hogy köpött a maga életidejének Magyarországra. De azon máig s utolsó óráimig csodálkoztam és csodálkozom, hogy nem írta meg a legfájdalmasabb magyar blaszfémiát.

Én, Tas Péter, nem fullasztom magamat sem vallásba, sem filozófiába, sem italba addig, míg bosszút nem állok. Például: igen régi tervem az, ha a szívem hirtelenül meg nem öl, végrendeletet írok. Szűk, kevés szavú lesz a végrendelet: ha valamikor netalán országossá és elvitathatatlaná válnék a nevem, a Tas-név, a magyarság bérlői, akik nemsokára nagyon meg fognak szorulni, ne próbáljanak engem argumentumnak előrántani. Én nem leszek enyhítő körülménye soha-soha annak a magyarságnak, amit ma ők készítenek. Ha nem szégyelném, azt mondanám, valami csodából megmaradtam az utolsó magyarnak. Én vagyok itt magyar, egyedül, én Tas Péter s akármilyen szép ez, még büszke se tudok lenni rá. Csokonai okvetlenül érezhetett hasonlókat, de ő még nem merte s ha merte volna, nem tudta kimondani.

Baudelaire, akinek élete hidegebb és természetesen még elegánsabb a hírénel, a Démonról dalol okosat. Ez a Démon nincs is, mink magunk vagyunk, de mégis van s ez a Démon „képzelt okot ad, száz hazug mentséget s kaptja ajkunk gonosz italokra”. Csokonainak nem

volt kiadója, de azért mondjuk, hogy - nem adott neki a kiadója két pengő forintokat. Csizmája rossz volt, belement a hólé, az emberek pimaszok hozzá, ostobák, kívül-belül bűdösek, Debrecenben és mindenütt. A kulacs kotyog, kotyog, sőt dalol, de elromlik a gyomor, nem eszik az ember, könnyű prédája lesz a test, szív, tüdő, zúza, máj, vese, gerinc a leskelődő kóroknak. A verseinket nem olvassák, nem látják s ha látják, nem értik s ha megértik, jaj nekünk, mert ekkor nem értették meg még csak igazán. Hallunk gyönyörű helyeiről a világnak, enyhítőkről, kibékítőkről, hajók indulnak Kairó, India s Japán felé és mi a Péterfián vagy a Nagymester-utcán cammogunk kötésig a sárban. Amit valamikor őrzöngve kívántunk, óh jaj, beteljesedik s ekkor vesszük észre, hogy vagy rosszat vagy nem eleget kívántunk. Lilla, mint mindig, szeleburdi, rossz, megúnható, kevés vagy elérhetetlen, hozzánk jön feleségül vagy máshoz megy. Oh édes kínok, hasznos kínok, drága képzelt okok, hazug és isteni mentségek, ezek a legjobb borkorcsolyák, még a debreceni májashurkáknál is jobbak.

Két fajtájú mánora van a bornak s ezt Csokonai is tudhatta de csak nagyon finom idegszerkezetnek adatott meg e tapasztalat. Az első mánor olyan, mint akárkié, aki tud inni, kitüzesít bennünk minden öröm-hajlandóságot s nagyon hatalmasak vagyunk. Ezután jön az éjszakai, hajnali vagy nappali alvás, furcsa, sok ébredéssel. Fejünket feszítik, ha felkelünk, maga vagyunk a nyugtalan és megszemélyesült figyelés és figyelem, össze tudjuk kapcsolni a legantipódikusabb ideákat. S mikor alkonyul, egyszerre csak, akárhol járunk, nyugtalan s tovább is nyugtalanak maradó agyunkat, szívünket befogja a mindenség. Ez már egészen művész-érzés s ilyenkor szeretem csak Homéroszt s ilyenkor tudom úgy elképzelni Michel Angelót, ahogy illik. Hangsúlyozom: ez másnap este jön, ez a legnagyobb emberi érzésképeség, ez szinte a legnagyobb titkokat is kiadó, eláruló egy vagy két óra. Ehhez nincs közvetlen köze az alkoholmérgezésnek, a mánornak, ez az idegeknek perverz bűvész-mutatványa, amiből csak a kikiáltó harsány szava hiányzik: köszönjük kedves gazdánk, hogy ilyen édes kínokat szereztél nekünk. Szent hitem az, hogy minőségileg a D'Annunció legáldottabb órái, sőt ez órák életfogyasztó erejükben is teljességgel hasonlatosak. De D'Annunciónak s nála különbeknek vagy hozzá hasonlóknak, árjáknak, hogy egy számár teóriára utalással értessem meg könnyebben magam, nem kellett azelőtti napon olyan drasztikus preparálás, mint nekünk. És ez a csoda éppen, ez az érdekes, ezért vallanivaló a Tas Péter vallomása, ezért tudom én, Tas Péter, úgy érezni Csokonait, mint egy eleven s ezért tanulságos ez a példátlan tanulmányellenes tanulmány. Ez órákban szoktam én érezni azt, hogy az élet nem rejtély, nem csoda, nem titok, gyermekesen egyszerű. Az élet néznievaló és éreznivaló, mindenben benne van a szépség és a béke s minden fölött vagyunk mi, akik ezt érezni tudjuk, képesek vagyunk. Ilyenkor teremtő kedve van az embernek s Csokonainak, Balassa után az első magyar poétának s okvetlenül legelső modern magyarnak és magyar intellektuálisnak, ilyenkor születhettek azok a versei (hétszáz, nem is hét, szűk esztendőjében a magyar nyelvnek), melyeket az ember szeretne ma is ellopni.

IV.

Egy káprázatosan gazdag fejű, fiatal s máris diadalmas magyar író, barátom, egyszer, amikor még Budapesten éltem, a zseniről adott magyarázatot. Ma sem tudom, ötlet volt-e, blaszfémia, tragikus meggyőződés, hecc vagy micsoda? Azt bizonygatta, hogy a zseni, a géniusz, a kellő időben megérkezett - (óvatosan nevezem meg) vérbaj. Tehát valamelyik dédapánk szerencsétlensége nem skrofulaként üt ki rajtunk, hanem - zsenik leszünk. Minden kutatás szerint Dante korában nem ismerte Európa a szerelemnek e száz percenten felüli pótagóját. Amerikából hozták, indián ajándékképpen Olaszországba francia katonák, - mondja az egyik tudós. A másik Keletre mutat, bár nem lehetetlen, sőt valószínű, hogy Keletnek, ahol mert nagyon

romboló, tehát valószínűleg nagyon fiatal, mi adtuk ezt a betegséget, mi Európa. Így fizettük meg tudniillik a világosságot, mely közmondás szerint Keletről jön, s melyet valóban így szokás megfizetni.

Ha ötlet is volt, engem foglalkoztatott a dolog s már akkor mondtam a barátomnak: és az alkohol? Azután tovább töprengtem s valami afélre lyukadtam ki: hogy valóban régi atavisztikus mérgek eredménye lehet a zseni. A nyavalyák is úgy halnak meg, mint korszakok, állatfajok és világfelfogások, úgy is születnek. Ki tudja, az ősember micsoda irtózatoss nyavalyákat ismerhetett, cipelt a testében, de amelyek vissza tudnak ütni az utódokban millió évek múlva is. Hanem az alkohol okvetlenül éppen olyan végzetes bűne volt az embernek, ez bizonyos, mint a csók, melyet mégse úgy eszközölnek a gerlek, mint mi. Ahogy nőtt majom vagy micsoda őseinknek szellemi befogadó talentuma, úgy nőtt a félelmük a betegségektől, haláltól, kétségtől és bánattól. Ez vitte az embert a szerelmi raffinement-ok s mesterséges mámorok kigondolására. Ezekből lettek az idegbajok és idegpotenciák, sőt ezekből lesz lassan-lassan a művészet. Ha nem félnék, hogy Rousseuba botlom akaratlanul, azt mondanám, hogy civilizáció az ember-egyedek betegségeinek virulens összetétele, egy Halál-fa, amely virágzik. Mákból, nadragulyából, nem tudom én miből csinálta az öntudata miatt szenvedő ember az első varázsszert. Bizonyos, hogy a bor későbbben jött s ez mintha a szumir-elmélet mellett bizonyítana: akármilyen habarékfajta s félfajta volnánk mi magyarok, régi fajták életei lappanganak bennünk. Mert az erjedt kancatej meséjében nem hiszek s nem hiszem el, hogy görögéknél vagy bolgáréknál rúgtak be először a bortól a magyarok. Ámbár egy kutya: a szeszes mámort ismerték, szerették, vadították, hatalmasították magukat vele jobban, mint mások. Természetesen, hogy a zseni, aki az emberi civilizáció legbolondabb és legszebb virága, attól koldul, aminek létét köszönheti. Máshol más, talán kikutathatatlan, régi mérgek is dolgozhatnak a zseniben s nálunk is talán, ahol a fajok nagyon összezagyválódtak. De az alkoholnak elsőbbségi jogának kell lennie nálunk, csatázók voltunk, csatázó fajta s bizony alkohol nélkül nem lehattunk volna, néha-néha, Nubia párducai. Valahány felemelő eseménye van szép, hivatalos, magyar históriánknak, egy filozófiailag képezett borszakértőt szeretnék kihallgatni róluk, felőlük.

Csokonai első magyarunk volt, aki az egyén isteni felsőbbiségét magyarul érezte s a többit elvégezte az az öröklés, amely fiatalon hajtotta őt fel a Halál elé. Vannak bizonyosságok, amelyek kívülről-belülről állandóan verik az ember mellét. Például, ha azt érzi, sőt tudja az ember, hogy a saját létezése vagy humbug, vagy beteg cáfolata minden fejlődéstörvénynek. Ha Heine kurd vagy albán zsidónak születik, ezen ő okvetlenül segített volna. De képzeljük el, hogy Montaigne a maga idejében magyarnak születik. Képzeljük el, hogy Csokonai Vitéz Mihály az akkori Moldovában, oláhnak s belsőleg olyanként terem meg, amilyen volt. Ezek gyakoriságok s mégis problémák, napihírek és mégis titkok és ideje volna már, hogy Lombrosónál és sokféle epigónjainál valaki alaposabban bánjon el a zsenivel s az úgynevezett egyéniséggel. Az, amit Madách korszellemnek nevez, úgyis fel van készülve erre a nagy és talán szükséges leszámolásra. El kell következnie annak a boldog kornak, amikor konzolidált, okos társadalomban egyéniségnek, zseninek nem szabad születnie. Ez is Nyugaton fog megtörténni - előbb s mi még sokáig fogunk vendégeket szállítani - nem mondom, hogy okvetlenül csak az Alkohol-hotelnek, de - a Szerencsétlenségnek. Ehhez különösen megvan nekünk minden tehetségünk, rendeltetésünk, átkunk és mindenünk. Franciaországban már talán csak az auvergne-i zsákhordók vigasztalódnak borral, amikor még nálunk kénytelenek lesznek alkoholt szedni magukba azok is, akik mint kötelességtudó Atlaszok, emelik vállukon az eget, s az Univerzumot.

V.

Tasfalván, ahol hírmondó sincs a Tas-familiából, hacsak a hajdani Tas-jobbágyok vérében nincs Tas-vér, láttam régen, valamikor, egy követválasztást. Leitta magát az egész nyomorult falu s én, mint vakációs diák-vendég, a nótárius rokona, bámultam a Tasok ősi fészkére. Butácska fejemben, mely, hajh, okos, szép, kis magyar fej volt, furcsákat és boldogokat eszeltem én ki akkor. Láttam ölekezni a pápista papot a kálvinista pappal, a kántort a Mózsi sakterrel, urat a paraszttal, minden magyarokat egymással. Volt három-négy földesúr-féle a faluban, egy-két királyi gögű, gazdagodó paraszt, pénzes árendás, a Mózsi, még két zsidó, két pap, a jegyző, két kántortanító. Magyar falu volt s a többi népség: züllött, romló, kétségbeesett, haszontalan, fajtalan, beteg, éhes magyar paraszt. Ha valamelyikben olykor egy pirinyó magyaros büszkeség ébredt fel akaratlanul vagy váratlanul, belerúgott már az árendás is, az urak és papok példájára. De akkor, a követválasztás előtt, ugyanazon borból ivott az egész falu s én édes ámulással láttam, hogy ezek egyformák. Most is hallom az összeölekezett részek hangos gügyögését: „testvérek és magyarok vagyunk”, „a magyar embert jókedvében teremtette az isten”. Az árendás is azt mondta, Mózsi is azt mondta (szabad volt nekik ez alkalommal) s a földesúr-félék csókolták a háztelkes, szavazó magyart. Ekkor így szólottam magamban: bort kellene inniok mindig, egyféle bort s mindig követválasztásra készülniök. Ha valaki látott boros magyar tömeget, úrral tarkázott parasztot, a legvegyesebbet, látta akkor a földkerekség legösszegyülemlettebb érzetét. Napoleon idejében ötven beborozott magyar inzurgens azt hitte, hogy két hét alatt rendet tud csinálni ebben a kis rongyos Európában. Csak hetykén s táncolva sírni, megrémülni önnönbátorságától, avagy teljesen leszerelni tud jobban a kijózanodott magyar, mint hinni és akarni a mámoros.

Katona Józsefet gyakran elképzelem, látom, amikor utolsó éveiben mámorát olykor kialudva, fájós fejjel, csömörrel ébredt. Milyen senkinek érezhette magát, lumpnak, rongynak, utolsó-nak, magabolondítónak és Bánk-bán-t semminek. De máskor, amikor feledni akart (s bizony neki volt felednivalója), milyen rosszul járt volna Shakespeare, ha feltámad s bekukkant Kecskemétre. Majd megmondta volna akkor neki Katona József, hogy kicsoda az igazi Shakespeare s mit tud, ha éppen kedve van hozzá, a magyar. Én is ismertem valakit - isten nyugasztalja, mert szép fejű magyar volt, keveset élt és sokat szenvedett -, aki Ibsenre haragudott, ha ivott. Ital nélkül, gunnyadt elmével a magyar átkot emlegette, siratta, de ha ivott, csak azt érezte, hogy különb, mint Ibsen. Meglopottnak, megraboltnak érezte magát, ha az északi, az új Shakespeare mert valamit írni. És én nem tudom, mert olyan sűrű fátylas, huncut, ördögös az élet a maga millió-egy rébuszával, nem volt-e vajjon igaza. Néha a bizonyosnál jobban érzem, hogy Shakespeare ellopta egy nyomorult ír csavargó ideáit. Heine, az igazi, ki se került a ghettoából s Ibsen-autentikus mint gyógyszerári laboráns halt meg. Talán a magyar mámorának igaza van, talán a magyar mámorának van igaza: mi istenek vagyunk, de meztelen koldusoknak muszáj látszanunk.

Nietzscheről azt sütötte ki egy francia orvos, hogy memóriája fogytán, paralízise nőttén lett egyre szédítő mélységek fölött járóbb és újszerűbb a nyelve. Ugyanez az orvos sok elődjével és sok epigónjával egyetemben minden új elmeprodukciónak ilyen módon bíralt. Eszerint Flaubert, mikor emlékezni se tudott s nem merte magát ellenőriztetni korok és történelmek ismerőivel, megírta a Bovaryt. Nietzsche sok mindent a maga kamerárius nevére nevezett volna meg, de nem jutott eszébe a szükséges köznapi szó. A poétában se képesség a nagy távolhelyek játszi áthidalása, az új ige, a bátor szökellés, az ismeretlen ihletek átkölcsönzése, hanem muszájos koldusság. Nemcsak az alkohol fogyaszthat minden dejeuner-nél vagy dinernél memóriát, de az alkohol is nagy étvággal ezt cselekszi. S az alkoholos zseni vagy zseni-féle - e teória értelmében - kénytelen újat mondani akkor is, amikor talán nem akar. Elvész hatalma a szótár-szavak fölött, pathologikus kényszer, parancs olyan logikai bukfenckre bírják, hogy önmaga elszédül, ha leírta, ha olvasta, hogy milyen újat és igazat írt le.

Nem állítom most se s nem ezt a fenti bölcseskedést akarom tódítani, hogy Pythagorász is alkoholista volt s utána mindenki, aki meglepőt mondott. Már magyarázni próbáltam, hogy az alkohol sokszor és sokaknál nem alkohol, sőt nem is direkt, az egyént inficiáló méreg. De magyarul ez mégis csak leginkább alkohol s egy tipikus, harcias magyar agyvelő halála előtt valamivel bevallotta: mikor írni akar, nem tudja még, hogy miről fog írni s kiűrtett konyakos poharakon keresztül tud csak önmagába nézni. Ma is bámulok egy teljességgel plebejus idegrendszer, egy néhai magyar költőt, híres ex-újságíró s nagy alkoholistát, aki olcsó hazafiaságú, nyilván muszájból írott verseibe olyan szavakat ékelt, amelyek felférnének a Fauszt harmadik részébe is, ha Goethe véletlenül megírja.

S azok, akikkel élek, jobban mondva, akiknek az élete elől ki nem térhetek s akiket szinte annyira magyaroknak tartok, mint magamat, megint engem igazolnak. Az, aki Szegeden, sőt Szögedében, ugyanazt csinálja a tanya-nyelvvel s tanya-gondolattal, mint a városival és raffinálttal a legvárosibb, legraffináltabb és legbetegebb író-zseni, ő is az én emberem és tanúm. Az én emberem és tanúm az a Budapesten élő író, rokkant, de a trombitára mindig felhorkanó paripára emlékeztető valaki, aki nekem, neked, neki s mindenkinek beleharsogja a fülébe, ha már nagyon-nagyon részeg: én vagyok a legnagyobb magyar író. S egy Jókai tudna örülni talán legjobban annak, hogy van egy gyanús fajtából sarjadt barátom is, aki magyaros, lázas, színes, jelzős elbámulásait alighanem a felhajtott boros pohár fenekének szivárványozásából cseni el. Szeretném neveiken nevezni őket, de mikor olyan gyáva vagyok, hogy Jókait is csak így merem aposztrofálni. Holott láttam, együtt ebédeltünk egyszer, pezsgős ebéden, igaz, hogy már Grósz Bella idejében, amikor a mi fejedelmünk sűrűn csókolta meg pezsgő közben is a belső zsebből ki-kirántott konyakos üveget. Szeretnék aggodalom nélkül idézni egy új magyar poétából is, akiben az én igazságom hevesebben és bátrabban dolgozott. Ezt talán meg is teszem: „kik rátermettek messiási sorsra, belefűltak mámorba, alkoholba”, - ami legalább is jellemző. Mert magyar poéta mondta s úgy mondta, hogy elég sokan az emlékező tehetségükbe vájták és vésték. Valószínű igazság: egy össze-vissza, de egységes átkú fajta-keverék, mely egyéenként és tömegben is csak csinált mámorral éri vagy véli elérhetni önmagát. Vagy legyünk hízelgőbbek magunkhoz: egy géniusz, mely csak akkor ismer magára, ha részeg s mely megjárja, mert körülülük olyan fajták, melyeknél a részegség könnyen és ital nélkül jön.

VI.

Persze nem mindenki iszik, ismerem a faluban bornemissza parasztot, azután meg Rákosi Jenő sem iszik, Bródy Sándor sem iszik, Lánczy Leó sem, Wekerle Sándor sem. De sem a típus, sem a jellemzően kivételes nem ő bennük és általuk hordozódik. Különösen összezagyvált társadalom vagyunk, egy társadalom, mely nem is társadalom, de magyar volna, ha volna. Mennyire lehetetlen, botor és lelketlen azonban ez a kitalálás, magammal bizonyítom. Vajmi sokszor én, Tas Péter, az ő egyetlen magyarságára hiú és büszke, kételkedem; talán én nem vagyok magyar. Talán elaludtak a szüleim s én is aludtam, holott aludni már veronállal se tudok. Talán az ifjú, pesti újságírók a magyarok, ezek a szerencsés kópék, akiket sohase üz, kínoz látás és gondolkodás. Ezek a derék, irigylendő fiúk, akik olvasnak Erzsébetvárosról s mivel ők csak Erzsébetfalvát ismerik, tréfás dalban megírják az újságjukban: „Erzsébetváros itt vagyon Budapest közelében”. A rím reá „éppen”, „égen”, „egészen”, „légyen”, „régen”, „lében”, nagyon sok a rím, óh nagyon sok. S akik mindenre tudnak rímet, azok már boldog emberek és magyarok s azoknak nem fáj a magyar Pimodán. Tudja isten s a józanabb eszem, nekem se fáj ez, ha bármennyire illetett és érdekelt is vagyok. Úgy kell annak, aki rosszul és rosszra született s aki ideálrontónak is különb ideálépítő a hivatásosaknál. Szabó Miska jut az

eszembe, aki aféle gazda volt az apámnál, jó ember volt, de szerette az italt. Egy özvegy-asszonnyal váltott jegyet s a nagy alkalomra elmentünk mi is. Az apám, az anyám és én, a nyolcéves fiú, nyavalyás már akkor is. Szabó Miska az úrfit, becses magamat, bevitt a kisebbik szobába s itatott. Apám, anyám csak akkor kaptak észhez, amikor az én kis nyolcéves gyermekfizikumom tiltakozni kezdett. Szerencsére, az engem berúgató Szabó Miska, a vőlegény is, tökrészeg volt s így igazat is mondhatott: „Ne tessék én reám haragudni, se a Péter úrfira, jaj annak a magyar embernek, aki nem tud inni, meg kell ezt tanulni”.

Oh, a Szabó Miska igazsága, milyen igazság ez, mennyire látom naponként és esténként. Mellettem ült sokáig egy ember, aki maga az Ártás és Téboly volt. S ez az ember terhelten, titkos mérgektől mérgezetten csak éppen az alkoholhoz nem mert nyúlni. Ártás és Téboly volt ő, de belsőleg magyar s negyvenéves korában inni kezdett. Lehet, hogy azóta el is pusztult, mivel elpusztul mindenki, aki utamba akad. Úgy jöttem az én utamon, hogy minden cimboráim kidőltek mellőlem, fegyházba, tébolydába, sírba. Ő is, a negyvenéves, a bolond és zseniális végül az én poharam szomszédjáért nyúlt. Szabó Miskának akart igazat adni tudta nélkül, Szabó Miskának akart igazat adni, akinek úgy is igaza van.

VII.

Asszony-lélek vagyok, âme feminine, ma is, mikor nem futkosok többé hisztériás sírással Budapest, Párizs és Róma háromszögében. Már sok mindennel tisztában vagyok, sok minden nem kell, ami valamikor borzasztóan kellett s ezer oktan rohamom van már ma is még naponként. Elkezd fájni egy régi, hiú fájdalom s úgy fáj, hogy majd megbolondulok, rágondolok egy régi gondolatra s szeretnék karddal összeapritani néhány embert. A Tasok vitézli vére ez, huncutul effeminálódvá, falusi vér és lélek, de női lélek, úri lélek, gyáva lélek, barbár lélek. A többi csak cafrang rajtam, a többi: a civilizáció, a nehezemre eső férfiaskodás, a Nietzsche koncepciójára rálicítáló én-kultusz. Ez mind: úri és barbár, ami együtt női és természetesen negációja a mai kultúrának, mely férfias, sőt nő-férfiasító, demokrata és szociális, mindenek fölött pedig mesterséges.

Amikor író, vagy mi az ördög lett belőlem, találkoznom és barátkoznom kellett volna egy valahonnani, goromba Sainte-Beuvevel. Ez nyilván észrevette volna (honny soít, qui Wildera gondol), hogy alapjában, belül, igazán én asszony vagyok. S így szólott volna hozzám: Madame, így nem lehet írói pályára lépni, tessék előbb eldobni a fiatalságát s asszonyos hiúságát. Mert ott kezdődött az én tragédiám, hogy fiatal és asszonyosan hiú vagyok, amióta eszmélek. Hiába koptam, kopaszodtam, podagrásodtam s leptek el a nyavalyák, mindig Chaulnes hercegnőként éreztem: egy hercegnő, egy Tas Péter, a plebs számára sohse lehet idősebb harminc esztendősnél. S így gyűlölttem meg magamat az emberekkel, akik fontos személyek, de akiket én sohse tartottam elég embereknek, holott ha megkoszorúztak, jólesett. Így voltam kénytelen, mikor már a sírógörcsök közlről fenyegettek, hogy férfiaságom látogatát megőrizzem, alkoholba menekülni, honnan, amíg fiatalsággal bírtam, mindig mint részeg győző kerültem ki.

Stuart Máriának, vagy Stuart Máriának is, volt végzetes afférja amiatt, hogy elsőnek akart belépni a templomba a sok asszony közül? Nekem ezzel az elsőséggel volt valamikor nagyon sok asszonyos bajom: templomba, iskolába, hírnévbe, női szüzességbe elsőnek akartam bejutni. Az erynnisek úgy büntettek ezért, hogy ott se lehettem első, ahol rajtam kívül még keresni való, sőt áhítani való joga sem volt másnak. Diákkoromban meg akartam verni a tornatanáromat, mert hármast, elégségest rondított bele a mindenből jeles bizonyítványomba. Attól kellett félnem, hogy ez engem második helyre juttat, valaki mögé, aki a tornából is jeles

klasszifikációt kapott. Ezúttal s talán ezúttal először utoljára nem vitatták el tőlem asszony-lelkem örök, beteg, vágyva-vágyott örömét, az elsőséget. Azóta mintha minden összebeszéltnél volna ellenem, hogy megkóstoltassa az utolsónál utolsóbb sorsot: a második vagy harmadik hely sorsát. Ördög és pokol, de főképpen kedves kortársaim összefogtak fiatalságom és a hiúságom ellen. Hiszen jól dolgoztak: távoztam minden helyről, elsőről, másodikról és harmadikról, messze élek, nem is élek. De ama halottak közül való halott vagyok, akivel számolniuk kellett az élőknek, mert nem a kenyerüket veszem el. A nyugalmaikat veszélyeztetem, a hitüket s ezenfelül a cinizmusukat és amikor az ő fajtájukból való újak és éhesek jönnek, ez ifjú Sámsonok kezében én leszek a számárállkapocs.

VIII.

A Művészetről egykoron bizony nekem is megvolt a magam biztos, közönséges, jól belovagolt vesszőparipája. Számot vettem szépen, hogy ki vagyok, honnan jövök, mennyi az erőm, mik izgatnak legjobban, meddig mehetek és merre van tőlem a Művészet. Az én race-om a kirgiz szomszédságból nem igen hozhatott magával előtte járó lángoszlopokat, lelkébe ivódott szomjúságokat avagy ígézeteket. Egyéni balsors, kissé a legendának is apokrif Hunor és Magor-legendára emlékeztető, hogy nekivágtam az ingoványnak a daloló és táncoló szüzekért. Mégis azt hittem, sokáig, hogy a Művészet Athénhoz egészen közel van, de Spártától éppen olyan messze, mint Rómától, Karthágótól vagy Jeruzsálemtől. Csalódtam: Athén és a Művészet Spártától vannak legtávolabb s Cincinnatustól Ovidiusig egy lépés az út. S az új, gazdasági, modern életben még közelebb van Athénhez egy jószelű, örmény vitorlás s hasonlóképpen közel vannak a jeruzsálemi pénzváltók is. Őszvérekkkel járnak a kalmárok, lelkileg még ma is őszvérekkkel könnyebb az Olimpuszra felkapaszkodni, mint erdélyi, köpcös, mokány lovakkal. Ezek olcsó panaszoknak látszanak, néhai Tolnay Lajoshoz se illett karakánosságoknak, de az őszinteség nem tehet arról, hogy ő útszéli. És sok szabad annak, aki megjárta az ő hitével, aki félreállott a törekvők útjából s akinek bár még el se érte negyvenedik életévét, már memoárokat kell írnia.

Kutatok fájdalmaim fekete ládjában, mi is volt a legfájóbb az én fájdalmaim között, melyek bőven voltak és sohse voltak írófájdalmak, de amolyan igaziak? Az Asszony nagyon kellett, mindig kellett, meghalni könnyebben és hamarabb tudtam volna az Asszonyért, mint a Művészetért. De az Asszony aránylag, így-úgy, valahogyan mindig kegyesebb volt hozzám a Másiknál s az ember-bozótoknál, melyeket át kellett volna gázolnom, hogy a Másikhoz jussak, a Művészethez. Az Asszony gonoszságáért egyenesen és csak a halált állapítottam meg mindig, mint medikamentumot. A Másik sohse volt olyan nagylelkű, hogy a halálra mutatott volna: életet és dacot parancsolt, ezekhez pedig mámor, alkohol kellett. Csak ne került volna napi parancsnak közénk, közém és a Művészet közé, a Pénz. Amivel jöttem, azt megcsináltam volna, akinek nem tetszettem, leköttem volna s ma nem volnék önvádaskodó, síró és nyugtalan halott. De szörnyűségesen érzem a különbséget, hogy italtól éljek, a Goulet, Moët és Chandonne és a magyar pezsgők között. Szeretek sok fehérneműt fogyasztani, a bőroremet finomítani, szeretem a jó szappant s a jóféle illatszereket. Szeretek olyan Krózus lenni, mint Morgan, a puha, keleti finom, szememmel játszó sokszínű, süppedő és originális szőnyeg is nagy gyengém. A yachtról, mely enyém s nem lesz az enyém soha s nem ócska vitorlás, mint a Herczeg Ferencé, már verseket írtam. Ördögbe is, ne nézzen engem senki bambának, tudtam én azt, hogy ezt a sok vágyat, akaratot nem fogom teljesíthetni magyar versekből, sőt semmilyen versekből se. De vigasztalásul, narkózisul, csak éppen annyit akartam és akarhattam, hogy legyek az, ami lehetek. Ne átaljon például engem tudomásul venni Herodes Magyarországon, mint ahogy Judeában élt őse is észrevette a kisededet,

aki bajt hozott. No, ezt el is értem. Herodes, az új Herodes, nem öletett le sok száz kisdedet: egyenesen reámhibázott. Én vártam, hogy valaki segítségemre fog sietni, végre sem maga az ügy, sem a halál nem egy emberé, de hiába vártam, úgy buktam el, hogy egy-két passzív szamaritánuson kívül még észre se vette senki. Ellenben arról gerezdesen rakottan szólott a beszéd, hogy Tas Péter korcsmázik, Tas Péter hisztériás, ami igaz. Hogy Tas Péter gonosz, harapó, szájára veszi az ő társait s rosszat mond mindenkiről. Honnan jusson eszébe Budapesten valakinek, hogy vannak nemes, érzéseikben túllontúl becsületes emberek is, szokatlank Budapesten? Nem a heraldika által nemesek, de ezer hibájuk, fájdalmuk, pompájuk és emberségük által.

IX.

Bezzeg faltörő kosnak akkoriban, elején az én történetemnek, jó voltam, sőt nagyon jó voltam. E csak kultúrátlanságában egységes, magyarul betyár, zsidóul frech, még nemes felbuzdulásaiban is hazug Budapesten. Vadbús, egyelőre ártalmatlan, a magyarság és a jó véletlenségű vallás passe par tout-jával felszerelt, kemény fej. Neki is mentem minden falnak, a szittyának és a betűnélkülinek elsősorban, mert ehhez első jussom volt, de a héber betűsnek is, ha muszáj volt. Egy-két rést törtem, úgy emlékszem, egy-két babonát szétrúgtam, egy-két embert meghódítottam, talán. A csoda csak két napig csoda, az emberek felocsúdtak s a halottakat eltakarították velem együtt. Az én fejem kissé összetört, de a szemem épp maradt s láttam, mint ugrálnak be a réseken azok, akik engem a legharagosabban ugrattak. Ez is fátum: olyan embernek születni aki másoknak egyengeti az útját harminc éven belül és mindenütt, a leendőknél is. De ennél a fátumnál jobban fáj, hogy véres fejemet és szívemet senki se látja, most se látja. Amikor, abban az időben, melyben ezek történtek, egy kis enyhülést s barátokat akartam az alkoholon kívül, bolondokat vagy igazán fantasztákat kellett társaimul kikeresnem. Akiknek a dolgok külső rendje szerint testvérekként kellett volna állniok mellettem, elmentek a vásárra, már előre örültek a bekövetkezendőknél, amikor nem szükséges az én személyemmel, mint aktuálissal foglalkozniok. Valószínű, hogy asszonylelkem beleránt, kényszerít sok igazságtalanságba is, de haragom igazságos. S nevetek előre azon az engem vigasztalni akaró bölcsen, aki kül- és belföldi példákkal akar meggyőzni arról, hogy ez mindig így volt. Nekem sem Akiba, se más, hitelesebb bölcs, nem imponál: a hivatásos bölcs tanároknak dolgozik, az egyéniség viszont a saját maga filozófusa. Joga van mindenkinek, akinek képessége van hozzá, saját hibáit megbocsátani s reklamálni az emberektől azt, ami hite szerint reklamálandó.

X.

Az Este bemázolta már lelkemet a búcsúzó novemberi Nap leírhatatlan, gyászos, szép színeivel: meghalok vagy legalább is szeretnék meghalni. Nem úgy, hogy jöjjön a halál akkor, amikor én tudom, ehhez kissé rosszak az idegeim. De leljen meg bármikor s két nap mulva egy falusi temetőben olvashassa bárki akár helyesírási hibákkal a fekete fején: „It nyukszik Tas Péter”. Egy piros kancsó áll előttem: már csak a fenekén ül két-három kis pohárnyi bor. Ez a kancsó nem is ígért többet vagy mást: bort ígért addig, míg a fenekét érem. De az étellel, az istenét neki, kissé másképpen szerződtünk, akkor, amikor ifjú könnyelműséggel kötöttem az alkukat s adtam a foglalókat. Jó, én, ha időm, erőm és szeszélyem van rá, megkeresem a magyar törvényszerűséget magamnak s megépítem a magyar Pimodánt. De én utánam jöhetnek még jobbhiszemű, még ártatlanabb s magukon segíteni sehogy se tudó legények. Itt, e

földön, hol élünk s halnunk kell, minden csak rosszabbul lesz, mint ma van. Szóval még csak ezután lesz igazán jó dolguk azoknak, akik másolatoknak születnek, de olyan éhes másolatoknak, akik meg tudnak enni, ha éhesek, tíz eredetit.

Athé, vagy hogy is nevezi Julius Caesarban a romlás istennőjét Shakespeare, nekünk engedte seregét. A feltorlódott, ókori, tatár vadság s a huszadik század stílustalan, szmokingos szalonzsiványsága készülnek alaposan megölni azt, ami szép magyarság és intellektualitás óhajtana lenni. Jó is volt ez elől félrehúzódni s nagy - hogy így mondjam - típus-fájdalmak helyett csak önnönmagamért fájni és szenvedni. Milyen szent és nagy dolog a fájdalom, szegélyezve régi haragok és dühök lilaszínű-barna terhes glóriájával. Megint csak Baudelaire tanácsa kell a boros kancsó mellé: ok és mentség a sírásra és elpusztulásra.

Elég öreg és elég antipoéta, sőt moralista vagyok ma már ahhoz, hogy megkönnyítsen engem a másokért sírt sírás. Siratom magamat természetesen mindenek előtt, mert farizeus az, aki a magánál mást különbnek, becsebbnek és szánnivalóbbnak tart. De siratok azután mindenkit, akinek érzései parancsolók, abszolúta, hatalmasabbak az embernél, nem kanalizálhatók irodalmi vagy művészi működésbe s nem könnyülnek könnyel vagy káromkodással. Siratom azokat, akik nem születtek a maguk hazájában, nagyon messziről jöttek s ha oda akarnának jutni, ahova stafétáknak küldték valahonnan őket, éppen tíz életet kellene élniök. Siratom a magam s kevés testvéreim magyarságát, mely különösen átok Amerika felfedeztetése óta, honnan az újkor is számíttatik. Siratom őket, testvéreimet, kik voltak, éltek s eljövendők s kik a Pimodán-hotelbe jutnak. Még több sírással siratom azokat, akiknek még ez sem fog megmaradni s meghalnak vagy megbolondulnak szárazon.

A hit valami olyan portéka, mely minden korszak emberei számára akképpen jut, adódik, mint a kenyér. Volt eset rá, hogy Párizsban is külön számították fel az étkezésnél a kenyeret s Budapesten két krajcárért kétszer annyit adtak, mint ma. Az okos közgazdászok megmondják a kíváncsinak, hogy micsoda konstellációk az okai ennek. De a hit talán gazdaságilag megmagyarázhatatlanabb a gabonánál és kenyérnél. Nem igaz az, hogy olykor-olykor valahonnan a déli vagy északi sarkról egy-egy pesszimista áramlat indul útnak az emberek lelkeire. De az igaz, hogy hit ma még a proletár, az új szívek birodalmában is talmi. Nincs hit és teljességgel nincs hit a Duna-Tisza táján, ahol általában mindig kevés volt. A delejtüemberekről beszélek, ami nyilvánvaló, az érzékenyekről s az értelmes szomorúakról.

Úgy látom, hogy semmit se mondtam el abból, amit akartam s két napig tololna a ceruzám alá az írni való. De ha most még tovább írnék, halálban is kegyetlen volnék s a síromból is kikaparnának. Jobb egyelőre magamnak sírni, elbújva, hangtalanul és írástalanul. Befejezem a magyar Pimodánról kelt furcsa írásomat. Dokumentumnak így is dokumentum és én dokumentumot akartam adni. Hiányosnak akkor is hiányos volna, ha mindent megírnék, ami az én tragédiám mögött rajzik s amit meg tudnék írni. Egyszer, talán, ha a halál igazán és alaposan nem végez velem, valahol folytatom. De ha nem én írom meg a folytatást, óh, a szerencsétlen, meg fog születni vagy talán már ír és harcol is, aki tovább írja a magyar Pimodánt.

Ismeretlen Korvin-kódex margójára

(SÍRÁS ÉS PANASZKODÁS)

Hozzád száll a mi nagy panaszunk, néhai való királyunk, Korvin, most, amikor a magyar fórumon, Pusztaszeren, új nagy kötést csinálnak a magyarok. Hajh, vajjon újat-e? Serlegetekbe még nem ömlött felvágott ereitek nedve, még nem kész a lakoma. Nem hallgatnátok-e meg még a lakoma előtt az igriceket?

A mi mondani valónk nem sok: értjük a magyar Athén fórumát, halljuk a szittyia paripák prűszkölését. Tehát újból Európa ellen mentek, lovas magyarok? Az Időre röhögtek, miért legyen másként, mint Szvatopluk után: szent Ázsia nevében törtetni fogtok előre.

Mi, fanyar igricek, azonban kiáltunk még egyet hozzátok. Omlásra készülő vérünket az egekig kiabáltatjuk föl: mit tettetek velünk? Mi komolyan vettük az Időt, mi 1896-ban komolyan 1896-ot írtunk, ti nem, ti csak 896-ot éreztetek akkor is. Meghurcolt benneteket ezer esztendő, át és átította véreteket kún vérrel, tatár vérrel, szláv vérrel, örmény vérrel, görög vérrel, germán vérrel, oláh vérrel. Ti már nem lehettek Koppányok s Gyulák s ti Koppányok s Gyulák vagytok mégis.

Vívjátok a dühös szerelmi harcot Áron nyughatatlan népével: ebben a gyilkos ölekezésben bízunk eddig, a semita élesztőben, a zsidó segítségben. Elmúlt ez is, ez a bizalmunk: erős vagy te, Pusztaszer, erősebb vagy Jeruzsálemnél, erősebb vagy Babilonnál, erősebb vagy Rómánál, erősebb vagy Párizsnál. Légy hivalkodó: erősebb leszel Bécsnél is.

Néha úgy képzeljük, ebben van a ti életetek, véreink, magyarok. Hogy megálltok s kemény koponyáitokat előre szegzitek, nem csalóka, tarka ideálok befogadására, de - dőfésre.

Hiszen álljatok meg, maradjatok meg, tartsátok meg koponyáitok kerekességét és keménységét, éljete a magyar glóbus nagyszerűen ostoba hitében. De mit csináltatok velünk, mi is magyarok vagyunk és minket elbolondítottatok.

Meséljük el: Európa ámulására ezelőtt valami negyven és pár évvel újra felbukkantak én véreim. Nem akartátok, hogy Európa állattenyésztő legyen miattatok: mert teste közepében benneteket tenyészt. Már akkor Petőfitek is volt, valami csodálatos kultúrsciklandozás borzongató kéjére emlékeztetek.

Komp-ország, Komp-ország, Komp-ország: legképebbes álmaiban is csak mászkált két part között: Kelettől Nyugatig, de szívesebben vissza.

Miért hazudták, hogy a komp - híd, - oh Potemkin, te kenetes kezű, szent ember, te csak Katalin cárnőt csaltad meg.

Idealisták és gonosztevők összeálltak, álság levegő-köveiből váratat csináltak, teleujjongták a világot, hogy a Kárpátok alatt kiépült Európa.

A Nyugattal szórványosan már régen elmátkázódtak itt lelkek, Magyarország durva embermatériájából már kicsillant egy sereg differenciálódásra érett és alkalmas molekula. A nagy Humbug nem Európának ártott meg, a hazugságot itthon hitték el. Miért hazudtak már az apáinknak és miért adták a hazugságot tovább? Mi nekünk váltig azt mondták, hogy itt Európa van, kultúréletre készültünk s megfeszített idegekkel rángattuk magunkat egyre előbbre.

Közben zuhanások történtek, a Grünwald Bélák és Péterfy Jenők menekültek, mihelyst tisztán láttak. Ki tudja, hányan és kik voltak ők, ki tudja, hányan jártak még rosszabbul, a többsége a szerencsétlen kiváltaknak csak vergődött. A nagy Humbugot meg nem ismerte, a nagy valóságba bele nem borzadt.

Bulgária nem csinál Ripeket a fiaiból, nem hiteti el velük, hogy ő kultúrállam. A plojesti oláh az ő nagylángú fiát elküldi szépen franciának, a szerb iskola nem tanítja, hogy a szerb géniusz ormain jár a kultúrának.

Minket kergettek előre, nem volt szabad hátranézni, meglátni, honnan megyünk robogva. Meglátni, hogy néhány Fáraóé ez az ország, hogy szennyes állati létben tartják a milliókat. A Fáraók azt akarták, hogy legyenek itt gúlák és piramisok. Vérért és idegét hordja össze néhány vak bolond: hivalkodjanak majd vele ők.

Tízezer ember előreszaladt, európaivá vált idegben, vérben, gondolatban, kínban, szomjúságban. Egy túlfejlődött ember-típus termett itt, mely előttefut a magyar társadalomnak száz esztendővel legalább. Ezek a szent kengyelfutók nem is álmodták, hogy sarkukban százezrek nincsenek.

Íme, egyszerre zúgás, a kendőzött Ázsia lemossa az arcát, szája bugyborékol s kiárasztja folyóit, melyeknek áradata szörnyűséges, mint a Jankce-kiángé.

Turulok kerengnek a levegőbe, nyílzáport lönek a Nap felé, támadásra készülnek a magyarok. Hányadikra, mióta a betűtanító olasz papokat koncolták?

Nagy vagy én népem, nagy vagy én népem: ezer éve élsz folytonos harcban Európával, csapatokat gyűjtöttél közben, holott véreztél. De a gondolatot nem engedted győzedelmeskedni gyermekeid koponyáin, úgy élsz Európa közepén, mint eleven tiltakozás az állati élet megszüietlenítése ellen. És hogy most utolsó dátuma járt le az Időnek, hatalmasabban kelsz fel, mint valaha: zajlik a tatárság a Kárpátok alatt.

Komp-ország megindult dühösen Kelet felé újra: egy kis sarka leszakadt a kompnak, ott maradt a nyugati partok táján vagy tízezer emberrel, mi lesz ezekkel? Aranyos felét nem bánjuk, aranyuk partra veti őket valahol Nyugaton, nem kénytelenek érezni, hogy nincs hova menni. Hogy elnyeli őket a magyar társaság, a valóság, melyre íme, ma ébrednek szegény magyar Ripek, hogy ez elnyeli őket.

Morituri te salutant: új magyar társadalom, az elámítottak, a becsapottak, az előreszaladottak, a kijátszottak, a túlfejlődött magyar lelkek, a vértanúságra kiválasztott magyarok.

Kiki úgy oldja meg a maga problémáját, ahogy tudja. Száz évvel előbbreélni nem lehet, bolygani az űrben nem lehet. Komp-ország Keletnek indul, kérezkedjék fel reá a gyenge.

És látom az új áldozatot Hadúrnak, az új Gellért-papokat. Élén az új magyar társadalomnak állnak az ordító táltosok. Szomorú embereket vonultatnak el. Akinek a homlokán ott vigyázatlankodik a Gondolat, akinek a szemeiből új érzések máglyája világít, akire rábizonyul, hogy szívesen áldozott az Eszme idegen és ékes isteneinek: az elveszett. Azt belesüllyeszti a mélységes, a piszkos, az örvénylő árba. Ave Caesar, morituri te salutant. De a halál előtt hallgass meg bennünket, Hunyadi János fia.

(PANASZKODÁS ÉS HIT)

Magyar Nap-király, renaissance lovagja, különös írást ró most ide egy késői, szegény és szomjas íródeákok. Ne fedd őt meg érte, felséges Korvin Mátyás, mert balgának látszik s maga előtt Attavante mester köntösében valamit lát, ami nincs és ír valamiről, ami nincs. Ilyenek voltak mindig ők, az íródeákok. Íme, én is híres Korvinádnak olyan darabjába vetem most betűimet, melyet meg sem írt egy talán meg sem született magyar ember s akit igen jeles mestered, Vitéz János méltán lenézett, mert verseit s lázas álmodzásait paraszti magyar nyelven kiabálta. Sőt most is kiabálja, ez ismeretlen kódex íródik azóta egyre, vajjon el lehet-e valaha olvasni? Avagy csak egy különös, nagy lelki-pör ez, melyet íme félderzéssel

tribunál elé cipel valaki, aki sok-sok éjszakán vívódott már azon, hogy jó: nem érdemes, helyes: golyó, de lehetséges-e egyáltalában? Nem olyat keresünk-e, ami nincs, ami olyan, mint ez a kódex, melynek margóit betűkkel és kétségekkel besűríttem? Nem kódexi nyelven mondom s talán a te finom, de századokkal ezelőtt megállított s bekríptázott lelked fel sem fogja mindjárt: fogunk-e itt mi valamikor afélét csinálni, amit mostanában különösen nagy erővel csinálnak a népek? Azért vagyunk-e itt, hogy teremtsünk lelkünkkel valamit a lelkünkéből, ami olyan mint a lelkünk? Valamit, ami a mienk, ami nemcsak más, mint - más, de méltó ékessége lehet felemelt fejünknek. Vagy sorsunk csak azért kavart el itt bennünket Európa közepén, hogy durva anyagot szállítsunk a nagy világ-vegyfolyamathoz. Kifelejtődött idegszálaink közül néhány, meg kell maradnunk gyermekeknek, örökös, vén gyermekeknek, míg nem utasítatik a Történelem, hogy játszassa el velünk az utolsó játékot? Tömegében nézem és érzem ideáktól fázó népedet, felséges Hollós Mátyás és rettegek. És keresem ijedten a jeleket - magamnak: hiszen akkor magam is egy nyughatatlan, de meddő gnóm vagyok, mert nem is lehetek más. S mindenki az, ki választva és kiváltva magát, szállni szeretne itt. Oh, hogy kerülgetem: vércse-e a magyar géniusz vagy ügyetlen szajkómadár vagy Pallas Athéne szent madara, keresem a jeleket.

Sejtelem-ösvények vezetnek keresztül a Királyhágón: talán itt. Itt, ahol Bálványos vára legtovább kacagta Krisztus gyülevész papságát, amely jött a legfrissebb ázsiai csordát besorozni Petrus nyájába. Mert az erő bizony nem ott van, hol rögtönös a hajlás. Ha szabin asszonyok lettek volna a tarka vérű lovas-törzsek, már mindjárt agyonölelte volna a magyart a római férfi, ki jött ölelni két urbsból is, Rómából, Bizáncból. A csatangoló, kancatej-ivó csak a nagy Fal tájáról jöhetett, de lelkének mégis megkövászoltak kellett lennie ama kovással, mely itt Európában csinált mégis a homo sapiens-ből olyan egy kicsit isten, egy kicsit féreg, de szép valamit. Mert miért jött volna akkor s miért nem engedte idáig kitessékelní vagy agyonpréselni magát? Az ám, de lépteim a Királyhágó erdőit tapossák s nem érzem magam Julián barátoknak, aki visszavágyik Nagy-Magyarországba. Szegény Nagy-Magyarország, talán sohasem is volt, csak Erdély volt mindig, Tránszilvánia, Erdőelve, Szilágyságon túl. És ha nem nonsens, amit keresünk, akkor az innen korrespondált mindig a Nyugaton küszködve finomodó idegen emberlélekkel. Nagy-Magyarország sohasem élte a maga életét; volt fajok nászágya, vérmedencéje. Akkor, mikor csak eredményeikben ismert, rejtelmes törvények azt szabták ki a népeknek: no, most kell megnőnök. Hiszen Erdély is janicsári életet élt, de Erdély állam volt, az önmagáé volt ez időben. Miért? szent véletlen jóvoltából? nem, de mert csak az erdélyi Magyarországon maradhatott meg az, amit keresünk s amit talán, óh, ott sem bizonyos, hogy megtalálunk.

Erdély adta nekünk a Napkirályt, Erdély szerezte a mohácsi veszedelmet, hogy megszabaduljon tőlünk. Neki volt Fráter Györgye, ki tudta, hogy kell a törökökkel bánni s távol tartani tarkónktól a simogató német kezét. És Erdély látott elsőnek mélyen be Európába. Jött a nagy égszakadás, jött a protestantizmus és Erdély érezte legjobban, hogy ez lesz az ötödik, hatodik vagy nem tudom hányadik honfoglalás, de az lesz. S odakapcsolta magát Európához, lelkébe engedett mindent, ami jött s produkálta a legmerészebb s legmagyartalanabb produkciót: az egészen újat. A nagy Kulturvolk a Rajna mentén még égette a zsidót, a dominikánus vérebe csaholtak mindenütt Nyugaton, Erdélyben agg és primitív lelkű magyarok nem féltek circumcisiót kérni kóbor rabbiktól s szinte Ázsia szélén egy kis ország akadt, mely ki merte mondani, hogy az embereknek hite pedig az ő maguk dolguk. Innen indul meg magyarok rajzása már előbb nyugati scholakra. Összeszedni én kis memoriámból nem tudok mindent, de Shakespeare születésének esztendejében itt ír már drámát Karádi Pál. Itt szabad Krisztust megtagadni unitáriusoknak, Jeremiádok itt képviselik először a megfinomodott dallelket. A lantosoknak itt van vidám, szabad útjuk, innen adják az eseményeket Nagy-Magyarországnak, szegény, sanyargatott szomorú földnek. Bethlen Gábor itt teremt az oláh pakulároknak iro-

dalmi nyelvet. Itt siratja az első magyar kultúrember, Szenci Molnár Albert, hogy ő magyar, de nem lenne más egy világért sem. Itt terem az első asszonyíró, azután az erdélyi Mikes Kelemen példája annak, hogy nekünk futni kell a germántól s nyugatabbra menni eszme-házasodások céljából és ugyanő az, aki megmenti tisztaságát, becsületét a kemény, szegény, de szűz és erős magyar nyelvnek századokra. Descartes Erdély révén jut keletre, Comenius Amost erdélyi asszony veszi észre. A székely balladák vetekednek ez időből a skótokkal, Rákóczi Versailles-ben is becsült nagyúr, Bogdán, Mányoki, Kupecky már festhetnek Erdélyben. Kell a zene s nem udvari bolond a költő, Brillat-Savarin előtt már művészete van itt a konyhának. Itt születik Wesselényi, Kölcsey s itt keresi a megvigasztaló, kultúrára legalkalmasabb magyart nagy magyar agitátora a civilizációnak: Kazinczy Ferenc. És mennyi minden nem jut az eszembe: egy kicsit Kazinczyak vagyunk mind, akik itt gondolkozunk és szomor-kodunk. Kanton, Peking s a kínai városok jutnak az eszünkbe, ahol hajnalonként a kapukat lármás harsonaszóval nyitják meg, de örködnek, hogy ne lopózzék be valaki, aki újat hoz a kulik népének. A vérkeresztezésben is szerencsétlenek voltunk. Akiket kaptunk szlávtól, svábtól, azok szinte mind tatárabbak a tatároknál. Ideafőbb fajtát nem képzelek a magaménál; hiszen Kínában már Montesquieut olvassák s a sárga faj olyan renaissancera készül, milyen sohasem volt. Mi pedig, ha megyünk, visszafelé megyünk. Mit keressünk? - hol keressünk? - úgy gondolom, meg kellene próbálni Kazinczyval Erdélyből kiásni, ha élt s megtermékenyíteni, megszorítani azt a magyar típust, mely nem medve, holott Erdélyben több a medve. Ha száz évvel hátrább cammogunk és csak cammogunk és újat nem tudunk adni, hacsak nem antikulturálisat, mi lesz velünk? Nem elég, ha vannak Apácai Csere Jánosok, ha nem mély a néplélek, hiába dobjuk bele a métermázsás követ is, nem fröccsen fel a víz egy méternyire sem. Csakugyan mi vagyunk azok, akiknek nem jutott a nemesebb fajok szükséges szenzibilitásából? Erdély mást bizonyít, próbáljuk Erdélyt folytatni, hátha lehet.

Nemes és csodálatosan nagy királyom, Hollós Mátyás, úgy-e zsémbes, úgy-e nagyon keserű, úgy-e nagyon hitetlen késői íródeákod? Nem tudja: ír-e valamibe, nem tudja: ír-e valamiért, nem tudja: van-e itt valami. Néha vannak következő gondolatai: Idejött régen egy vad, lehetetlen, bizonytalan, de erős vérű fajta. Eleddig ereje volt roskadva is élni s nemes idegeneket vérebe befolyatni. Mért nem lett belőle mégis semmi? Csakugyan kifelejtődött idegrendszeréből az a néhány szükséges idegszál? Miért iszik kancatejet ma is még, holott nektárt ihatna a magyar? Miért nem képes reagálni és megnyergelni önmagát, mikor már úgy sem lehet lovas nemzet? Miért? Miért? De szép volna hinni, hogy ideküldtünk kibőjtölni - az árját. Mikor az árja belefűl önmaga piszkába, mi helyébe ülünk s intünk Ázsiának: küldj új csapatokat, megtanítsd benneteket arra, hogy kell egy külön kultúrát csinálni. De óh, rovom, rovom a fekete betűket és a fekete keserűségeket Korvinád nem létező exemplárjának margójára és - nem hiszek. Én meddő vagyok s aligha azonképpen nem halok meg. De akiknek gyermekei vannak. És gondolkozunk. És Apácai Csere Jánosok vagyunk. Német lesz-e, szláv-e, mi lesz a messze unoka? Rossz gondolat, bűnbe vivő, de becsületes. Oh, Napkirály, nincs igazam, de feléd fordulok. Én, aki szilágyi vagyok, mint ahogy Szilágyi és szilágyi volt asszonyanyád. És taposom, áthágom a Királyhágót s míg ebben az országban alig teszi, cselekszi valaki azt, amit cselekednie kellenék s ami eltemetné azt, hogy a nagy Fal mellől jöttünk, én, a te késői íródeákod s mi mind keservesen, szerencsére, még csak ott tartunk, hogy: t a l á n. Talán - higyjünk. És keressünk. Valahol. Akárhon, Erdélyben? Erdélyben. Akárhon.

JEGYZETEK

PETŐFI NEM ALKUSZIK (A tanulmány először az 1910-ben megindult Zigány Árpád és Révész Béla szerkesztésében megjelenő *Renaissance* c. folyóiratban jelent meg, később a *Vallomások és tanulmányok*, Bp. 1911. kötetben.)

Barabás Miklós (1810-1898), erdélyi származású festőművész, aki a 48-előtti és az 1848/49-es szabadságharc majd valamennyi jeles egyéniségének litográfiai arcképét készítette el és jelentette meg a sajtóban. Egyik alapítója volt a magyar genre-festészetnek.

Cassius - Shakespeare: *Julius Caesar* c. drámájának egyik alakja, Brutus társa, a republikánusok képviselője, aki részt vesz a Caesar elleni összeesküvésben. Amikor Philippinél a köztársaságiak csatát vesztenek, akár csak Brutus, öngyilkos lesz.

Döbling-Turin - „akinek nem adatott meg, hogy Döblingben halott vagy Turinban élő istent csináltasson magából” - célzás Széchenyire, aki 1848 szeptemberétől a döblingi elmeógyógyintézetben élt és műveinek egy részét itt írta meg, s Kossuth Lajosra, aki 1867-től kezdve haláláig Turinban (Torino) tartózkodott.

Kúnoss Endre (1811-1844), író, költő, a *Jelenkor*, majd Császár Ferenc *Világ*-jának tárcaírója és a *Hírnök* segédszerkesztője. A Petőfi által képviselt költészetnek heves bírálója.

Sujánszky Antal (1815-1906), katolikus pap, püspök, az *Órangyal* c. vallásos női almanach szerkesztője, Petőfi kortársa és ellenlábasa.

Császár Ferenc (1807-1858), író, a *Világ* szerkesztője, aki a népies költészet ellen hadakozott lapjában és számtalan heveshangú, személyeskedő cikket írt Petőfi ellen.

Petrichevich Horváth Lázár (1807-1851), a *Honderű* főszerkesztője, a főnemesség dicsőítője és lelkes híve, aki lapjában és számtalan cikkében gúnyosan támadta Petőfit és az új magyar költői törekvéseket.

Pulszky Ferenc (1814-1897), író, politikus. Jelentős politikai szerepet játszott Kossuth mellett a szabadságharc idején, majd az emigrációban is. Régészeti és művészettörténeti munkássága figyelmet érdemel. Elismeréssel írt Petőfi munkásságáról.

Szemere Miklós (1804-1881), író, politikus. A 40-es években heves polémiái voltak Garayval, Petőfivel és Arannyal. Verses szatírákat írt Petőfi ellen.

Hazucha Ferenc - Kelmenfy László (1815-1851), elbeszélő, műfordító, kritikus, a *Rajzolatok* c. lap segédszerkesztője. Gorombahangú Petőfi-ellenes kritikákat írt.

Garay János (1812-1853), költő, a *Hírnök*, a *Regélő Pesti Divatlap*, az *Életképek* szerkesztője. Hőskölteményei, elbeszélő művei és drámái jelentéktelenek, egyetlen időtálló műve *Az obsitos*.

Toldy Ferenc (1805-1875), író, kritikus, irodalomtörténész, Bajza és Vörösmarty barátja. Idegenül tekintett Petőfi és a népies költészet művészi eredményeire s lebecsüléssel, kicsinyléssel írt korának irodalmáról. Esményképe Kazinczy, illetve Kisfaludy maradt Petőfi, Arany fellépése után is. Több irodalomtörténeti művet, nagyszámú cikket írt és néhány író művét rendezte sajtó alá.

Kornélia - Hollósy Cornélia (1827-1890), operaénekesnő, Petőfi korának ismert és ünnepeelt színésznője.

A MAGYAR PIMODÁN (Részletekben jelent meg a Nyugatban 1908-tól, teljes szövege a *Vallomások és tanulmányok*, Bp., 1911. kötetben).

to be or not to be - lenni vagy nem lenni - Shakespeare: *Hamlet* c. drámájában az ismert Hamlet monológ első szavai.

Hartleben, Otto (1864-1905), német lírikus, elbeszélő és drámaíró, a német modern irodalom jelentős képviselője. Művei közül a *Rosenmontag* c. drámája érdemel figyelmet. Hartleben sorsa sokban hasonlít Tas Péteréhez - ő is alkohelmámorba fojtja elkeseredését.

D'Annunzio - Annunzio Gabriele, D' - (1863-1936), olasz költő, regényíró. Művészetében az ösztönök szabadságát hirdette és az élet örömeinek zabolátlan élvezetét. Raffinált érzékiségét számos regénye, drámája és verse illusztrálja. Ady korának igen népszerű, olvasott szerzője. Műveit magyarra is lefordították. D'Annunzio az olasz irredentizmus megtestesítője, aki műveivel, politikai meggyőződésével és ténykedésével az olasz fasiszta-imperializmus előhírnöke volt. 1918-ban arditije, rohamcsapata élén megszállotta Fiumét (Rijeka) és erőszakosan Olaszországhoz csatolta.

honny soit, qui Wildera gondol - Szégyen arra, aki Wildere gondol.

Cincinnatus, L. Quinctius, a régi római egyszerűség és erkölcsösség mintaképe - Ovidiussal szemben, aki költészetével és magatartásával a bomló rabszolgatartó-társadalmat, az erkölcstelenséget, az érzékiséget, a léhaságot testesíti meg. Ady párhuzamának ez a jelentése ebben az esetben.

heraldika - címertan; főleg a nemesi-feudális társadalom idején virágzó tudomány, mely egyes nemesi családok címerének megfejtésével, a címerben található szimbólikus elemek magyarázatával foglalkozott.

passee par tout - keret, körítés; dísz.

Akiba - Ben Akiba, Josef - a II. században élt, főleg szentírásmagyarázatai és bölcs mondásai révén vált híressé. Nevéhez számos legenda fűződik, állítólag a Ber Kokba lázadásban is résztvett és mártírhalált halt.

ISMERETLEN KORVIN-KÓDEX MARGÓJÁRA (A tanulmány 1905 körül készült.)

Grünwald Béla és Péterfy Jenő „menekülése” az öngyilkosság volt. Mindketten a modern polgári szemlélet előhírnökei voltak a feudális, elmaradott országban és „tisztánlátásuk”-ból következett egyéni tragédiájuk.

Grünwald Béla (1839-1891), közíró, történész, a polgári történetírás egyik úttörője. Courbevois-ban (Párizs mellett) lett öngyilkos. Legfontosabb művei: *Régi Magyarország 1711-1825*. Bp., 1888. - *Az új Magyarország. Gróf Széchenyi István*. Bp. 1890.

Péterfy Jenő (1850-1899), esztéta, irodalomtörténész, a magyar essay-irodalom egyik legnagyobb alakja, Hrvatski Karlovac mellett, a fiumei gyorsvonaton lőtte föbe magát. Művei: *Péterfy Jenő összegyűjtött munkái*. 3 kötet. Bp., 1901-1903.

Rip - Rip van Winkle - Meilhac, Gille, Farnie Londonban 1882-ben bemutatott operettjének főhőse, aki megtalálja Hudson kapitány elrejtett kincsét, de a kincsesbarlangban egy tündér bódító italt ad neki, amelytől elalszik. Húsz év múlva ébred fel, amikor egy megváltozott világot talál maga körül. Rip - Adynál itt annyit jelent, mint elámított, elbódított. „Bulgária nem csinál Ripeket a fiaiból” - nem ámítja el, nem táplál hamis illúziókat.

Attavante mester - Attavantes de Attavantibus - a XV. században élő jeles firenzei miniatúrfestő és kódex-másoló, aki a korai renaissance művészi törekvéseit a görög ízléssel párosítja a kéziratos könyvek díszítésében. A Korvinának - Mátyás király kéziratos, díszes kivitelű könyvtárának - számos darabját készítette.

a nagy Fal tája - itt célzás a kínai falra, illetve a magyarok ázsiai eredetére.

Julián barát - domonkosrendi szerzetes, 1235-ben IV. Béla támogatásával Baskiriába ment, hogy az Ázsiában maradt, Nagy-Magyarországban élő magyarokat felkeresse. A reakciós fajmozgalom megindulásakor - még Ady korában - a magyar „faji” mítosznak, a turulisták, turanisták mozgalmának sokat idézett alakjává lett. Első útjáról szóló leírását egyik rendtársának, Richardus barátnak tollbamondta, aki IX. Gergely pápának el is küldte jelentését: *De facto Ungariae magna* - címen. Magyarra Szabó Károly fordította.

a Napkirály - itt Mátyásra céloz, akinek abszolutista-monarchikus törekvései sok egyezést mutat XIV. Lajos francia király törekvéseivel, akit kora „Louis de grand”, „Louis de soleil” néven nevezett. Mátyás állítólag Kolozsvárott született.

Karádi Pál (1523-1589?) - unitárius pap, Dávid Ferenc híve, talán a *Balassa Menyhért árulatásáról* c. komédia szerzője. Az unitáriusokat nevezték „zsidózók”-nak.

Jeremiádok - Jeremiádák - a XVI. századi protestáns énekköltészet termékei, melyekben a hazafias és vallásos érzés egyaránt megszólal. A magyar nemzet romlását az énekesek a zsidó nemzet sorsával hasonlítják össze s a VI. században élő Jeremiás próféta módjára a bosszúálló Isten büntetésével fenyegetik a nemzetet. Különösen népszerű műfaja lesz az üldözött unitárius egyháznak Erdélyben a XVI. és a XVII. században.

Bethlen Gábor a XVII. század első évtizedében az egész szentírás szövegét lefordította román nyelvre, de a fordítás csak kéziratban maradt és máig lappang.

Bethlen Kata (1700-1759), az első asszony-író irodalmunkban. Művei közül a legfontosabb: *Életének maga által való rövid leírása*. Hely és év nélkül (Új kiadása: Kolozsvár, 1881.).

Descartes René (1596-1650), a modern filozófia megalapítójának tanítványa és híve Apácai Csere János (1625-1659) volt Erdélyben.

Comenius Amos - Komenszky - (1592-1670) *Lórántffy Zsuzsanna* meghívására 1650-54-ig a sárospataki főiskolán tanított. A modern pedagógia egyik úttörője volt.

Kazinczy Ferenc (1759-1831) *Erdélyi levelei*-re céloz itt, aki 1816-ban látogatott el Erdélybe és útleírásából néhány részletet a *Tudományos Gyűjtemény*-ben jelentetett meg. Ebben a művében valósággal „felfedezte” Erdélyt, mert arról a korabeli magyar irodalmi mozgalom és Kazinczy kortársai teljesen megfeledeztek.